

Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici

Analiza

Nikola JAKŠIĆ

Prof. dr., Filozofski fakultet, Odsjek za povijest umjetnosti
Zadar, Obala Kralja Petra Krešimira IV/2

Analiza groblja kod Sv. Spasa pokazuje da je ono u najvećem dijelu nastalo tijekom kasnog srednjeg vijeka. Groblje je ustanovljeno u 12. stoljeću, a jezgro mu je obuhvaćalo svega 1000 m četvornih, zajedno s crkvom. Proširilo se u 14. stoljeću i povećalo za nekoliko puta. Od sredine 15. stoljeća naglo opada intenzitet pokopavanja.

Novci na groblju, utvrđeni u 28 primjeraka, važan su indikator za dataciju i stoga su posebno valorizirani. Sagledani su u kompleksu ukupnih nalaza novčića na kasnosrednjovjekovnim grobljima Dalmacije i broje oko 190 primjeraka. Njihova pojavnost u grobovima i nekim ostavama 14. i 15. stoljeća indicira na zanimljive zaključke glede njihova opticaja na istočnom Jadranu.

Nakit iz groblja u kontekstu povijesnih vijesti 13.-14. stoljeća, upućuje na veliku produkciju, stanovitu raznovrsnost i ustanovljenu vrijednost. S izuzetkom srebrnog pojasa i tri zlatna prstena veće vrijednosti, nakit na ovom groblju je standardan, uglavnom kasnogotički, cijenom dostupan najširem sloju pučanstva. Ponajviše su to srebrne naušnice s tri jagode u tehnici filigrana i granulacije, jednostavne vitice, a rjeđe prstenje od brončanog lima. Posebnu zanimljivost predstavljaju brojni nalazi ostataka tkanja od tanke srebrne niti.

Zasebno se raspravlja o srebrnom gotičkom pojasu i po prvi put se ukazuje na neposredne analogije, s datacijom u 14. stoljeće. O takvim proizvodima svjedoče i brojne arbijske vijesti iz Dalmacije i drugih krajeva u kojima su zabilježene i vrlo visoke njihove cijene.

Uvod

Groblje oko crkve Sv. Spasa na vrelu rijeke Cetine zabilježeno je u već u 18. stoljeću u arhivskim vrelima, prvi put 1708. i 1709. god. kod splitskog biskupa Cupillija koji prenosi narodno vjerovanje o biskupima, pokopanima pod tri najveća stećka na lokalitetu.¹ Spominjali su stećke na istom lokalitetu u 18. stoljeću i A. Fortis i Sinjanin I. Lovrić.² Jednako su u 19. stoljeću stećci kod crkve Sv. Spasa izazivali znatiželju erudita i putopisaca, a 1882. se J. Alačević prvi osvrnuo na te nadgrobne spomenike u jednoj stručnoj publikaciji, smatrajući ih rimskim, što je uskoro odbacio L. Marun.³

Prva saznanja o nalazima u grobovima na tom groblju zasvjedočena su 1939. kada je u Muzej u Kninu jedan seljak donio šest aplika srednjovjekovnog pojasa, pronađenih pod velikim stećkom, gdje se odlučio pokopati Đuro Preočanin i pripremao grobnicu. Veći broj aplika koji je tada pronađen otkupljen je 1946. za Muzej. O tim je nalazima 1952. godine detaljno izvijestio S. Gunjača, a oni su sigurno i bili jedan od razloga koji su S. Gunjaču

¹ S. KOVAČIĆ, Vijesti iz crkvenih arhiva o Cetinskoj krajini pod Turcima, *Zbornik Cetinske krajine*, Sinj, 4 (1989), 164; J. A. SOLDI, *Sveti Spas u Vrbrici*, Split, 1990, 14.

² A. FORTIS, *Put po Dalmaciji*, Zagreb, 1984, 193; I. LOVRIĆ, *Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia*, Venezia, 1776, 27.

³ J. ALAČEVIĆ, *Escursione a S. Salvatore di Verlica*, *Bull. arch. e stor. dalm.*, Split, V (1882), 129; L. MARUN, Starohrvatsko groblje sa crkvom Sv. Spasa u Cetini, *Starohrvatska prosvjeta*, Knin, I (1895), 3, 183, I (1885), 4, 224, II (1886), 1, 25.

motivirali da pristupi istraživanju groblja što je i započeo 1947. godine.⁴

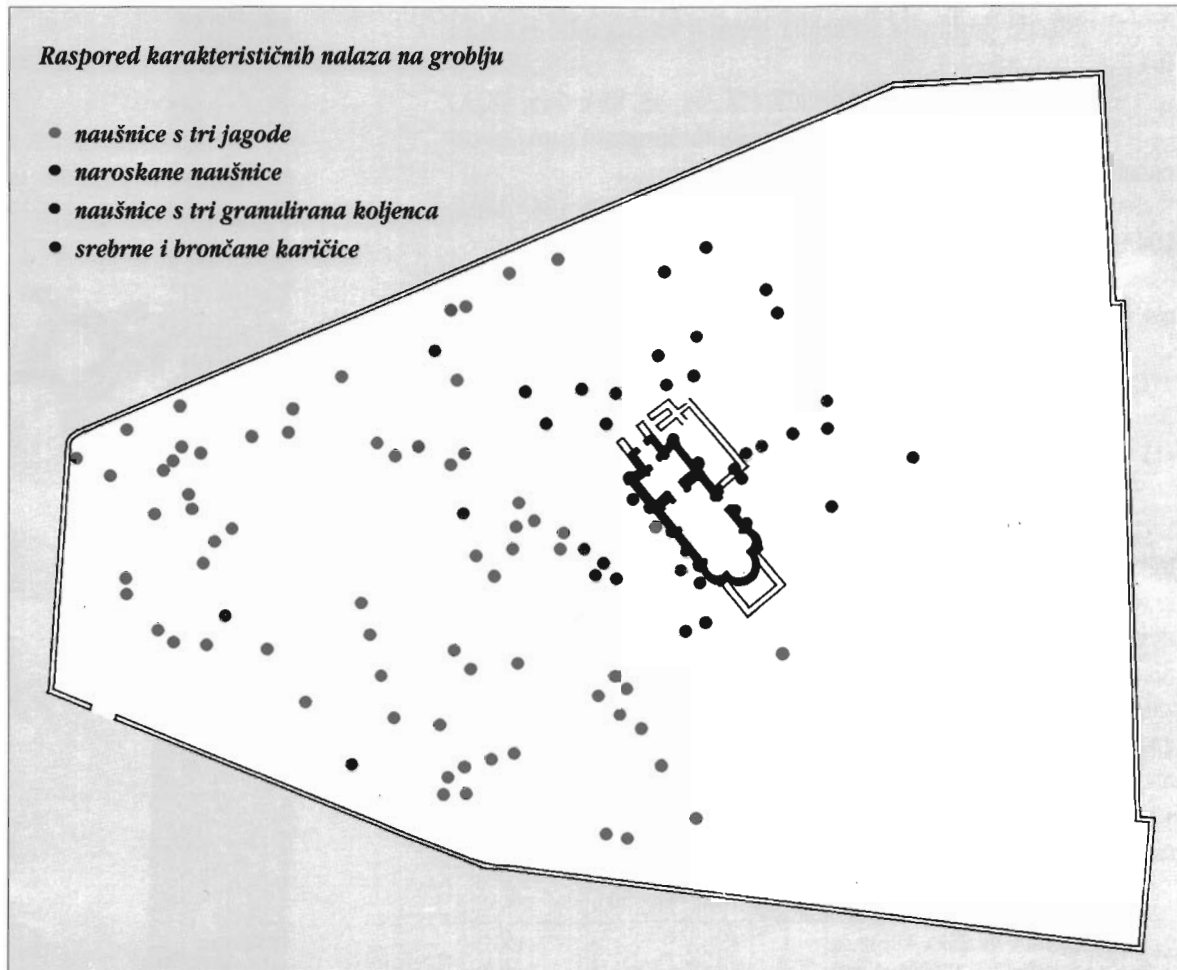
Iako su istraživanja završena 1954. godine, o nalazima iz grobova prvi je put izvješćeno samo statistički 1963. i to isključivo o naušnicama u okviru šireg statističkog pregleda za područje Hrvatske.⁵ Konačno je tek 1976. godine sustavnije objavljeno o grobnim nalazima, ali opet u okviru sinteze D. Jelovine, Starohrvatske nekropole.⁶ U svakom slučaju, tek tada su okvirni rezultati istraživanja postali široj javnosti donekle dostupni, pa od tog vremena i bivaju eksploatirani u pojedinim raspravama i drugih stručnjaka, onih izvan kruga znanstvenika koji su iskopavanje proveli. Ipak se kroz čitavo to razdoblje osjećala potreba jedne monografske objave istraženog groblja, a nju su tijekom proteklog vremena priječili različiti uzroci, među kojima je i manjkava dokumentacija sigurno bila jedan od važnijih. Stoga u ovom trenutku valja izraziti čestitke vodstvu i stručnjacima Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika što su se tog posla prihvatili, pružajući široj znanstvenoj i kulturnoj javnosti uvid u rezultate iskopavanja 1947.-1954. godine na temelju dostupne dokumentacije koja nije savršena, ali je ipak dostatna za postizanje općenite slike o lokalitetu te omogućava analize neophodne za razložno tumačenje ovog velikog i važnog srednjovjekovnog groblja.

Općenite ocjene o nekropoli iznesene su u preglednim radovima D. Jelovine, a njima valja dodati i sudove drugih autora o pojedinačnim nalazima ili grupama nalaza sa Sv. Spasa. Prevladava mišljenje prema kojemu arheološki rezultati istraživanja pokazuju da je nekropola ustanovljena već u 9. stoljeću, da je bila pokapalištem u narednim stoljećima, osobito 10., 11., i 12. stoljeću ali i kasnije kroz razdoblje razvijenog srednjeg vijeka. U svakom slučaju, prema tim se ocjenama ona sagledava u kontekstu većine ostalih starohrvatskih nekropola čiji je vremenski raspon od 9. do 12. stoljeća, s time što se primjećuje da je trajala i dulje. Nema zapažanja koja bi bila temeljena na detaljnoj analizi nalaza na nekropoli s kvantifikacijama prema kojima bi se ocijenilo točno vrijeme trajanja nekropole, a još manje onih koje bi govorile preciznije o stoljećima kada je bila u intenzivnoj uporabi. Općenite ove ocjene ne nude razradu dinamičnosti njena korištenja i trajanja niti upozoravaju na moguće amplitude u toj dinamici. Stoga se tek sada, nakon cjelovite objave sačuvane dokumentacije, pruža prilika da se ocijeni kojem periodu nekropola odgovara temeljem većine arheoloških nalaza, u kome je vremenu okvirno ustanovljena i kada se je počela gasiti, odnosno kada je opao intenzitet pokapanja. U tu je svrhu neophodno analizirati i kvantificirati cjelovitu građu i preciznije ju datirati u onim segmentima u kojima je to moguće. Na temelju postignuća u zadnjim desetljećima u tome se ipak znatno unapredovalo, ali je tome još više pridonijela neposredna analiza te arheološke grade. Utoliko nam je i namjera predočiti i ocijeniti cjelovitu arheološku građu u segmentima, prema karakterističnim grupama nalaza koji na nekropoli dominiraju a koji su nam i otprilike poznati iz niza istraženih nekropola poglavito srednje i sjeverne Dalmacije ali i sa šireg gravitacionog prostora.

⁴ S. GUNJAČA, Muzej Hrvatskih starina od oslobođenja do danas, *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, ser. III, 2 (1952), 227. ISTI, Radovi na crkvi i groblju Sv. Spasa na vrelu Cetine, *Ljetopis JAZU*, Zagreb, 55 (1949), 87.

⁵ D. JELOVINA, Statistički tipološko-topografski pregled starohrvatskih naušnica na području SR Hrvatske, *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, ser. III, 8-9 (1963), 101.

⁶ D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole* (dalje: *Starohrvatske nekropole...*), na području između rijeka Zrmanje i Cetine, Split, 1976.

Naušnice

Najbrojniji nalaz na nekropoli Sv. Spasa, kako pokazuje katalog, svakako je nakit. Prednjače naušnice, a dijele se u nekoliko vrsta i o svakoj će trebati ponešto kazati. Te se naušnice, uključujući i karičice dijele u nekoliko osnovnih tipova.

Najbrojniji su grobovi s nalazima trojagodnih naušnica (67) u što uključujemo i razvijeniju varijantu s kruškolikim privjeskom (2), ukupno 69 grobnih nalaza.

a1) **NAUŠNICE S TRI JAGODE** (30, 56, 60, 64, 77, 260, 358, 364, 374, 515, 648, 649, 656, 658, 674, 676, 686, 689, 690, 692, 713, 717, 721, 726, 732, 735, 743, 745, 756B, 784, 801, 807, 808, 809, 826, 832, 835, 856, 868, 869, 872, 880, 884, 888, 896, 897, 905, 912, 920, 922, 932, 934, 935, 936, 945, 952, 953, 955, 961, 976, 977, 978, 980, 1001, 1007, 1008, 1010).

a2) **VARIJANTA S KRUŠKOLIKIM PRIVJESKOM** (564, 872)

Zatim slijede grobovi s nalazima pretežno srebrnih karičica (12), a rjeđe bakrenih i brončanih (5), što čini ukupno 17 grobnih nalaza.

b1) **KARIČICE srebrne** (2A, 5A, 40, 46A, 90, 109, 121, 171A, 189, 307, 327, 382A).

b2) **KARIČICE brončane i bakrene** (106A, 143A, 171A, 174A, 182A).

Treću skupinu po količini čine grobovi u kojima su nađene srebrne naušnice s tri granulirana koljenca (15).

c) **NAUŠNICE S TRI GRANULIRANA KOLJENCA** (14B, 45, 58, 115A, 130, 176B, 177, 310, 376, 430, 727, 914, 981, 1000, 1005).

Slijede grobovi s nalazima srebnih naroskanih naušnica (6),

d) NAROSKANE NAUŠNICE (7A, 42, 43, 85A, 145, 182A)

Vrlo je malo grobova s jednojagodnim naušnicama-ukosnicama (4).

e) JEDNOJAGODNE NAUŠNICE-UKOSNICE (33, 150A, 104A, 276)

Još su rjeđe zastupljeni grobovi s nalazima naušnica kojima su koljenca od uvijene brončane žice (3).

f) NAUŠNICE S TRI KOLJENCA OD UVIJENE ŽICE (50B, 71C, 30)

Svega je jedan grob sadržavao "S" naušnicu kao izuzetak. (1).

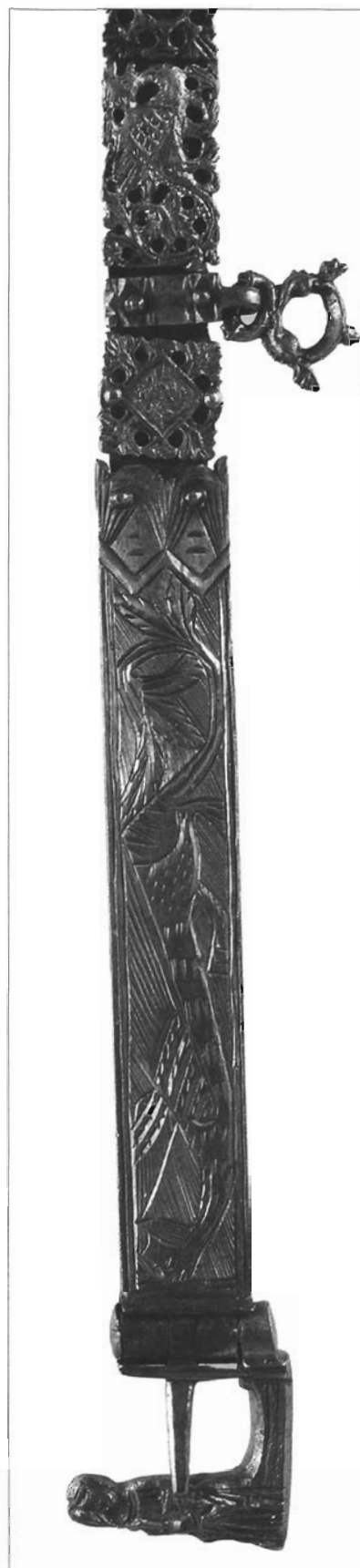
g) "S" NAUŠNICE, bronca, (509).

Uz predočeno brojčano stanje nalaza nakita iz grobova treba imati u vidu da je nešto nakita pronađeno izvan grobova što je rezultat svakako naknadnih pokopavanja u iste grobnice ili pak devastacije grobova. To su tzv. slučajni nalazi među kojima prednjače karičice (20) koje bi se mogle vezivati za cca. 10 grobova, zatim trojagodne naušnice (15) koje su se valjda nalazile u 11 grobova, jednojagodne naušnice-ukosnice (7) valjda iz 4 groba, naušnice s tri koljenca (4) sve različite, valjda iz 4 groba, karičice s koljencima od uvijene žice (3) iz dva groba te jedna naroskana naušnica. S ovim pribrajanjem statističko stanje bi bilo slijedeće:

	grob. nal.	sluč. nal.	ukupno	rast u %
jednojagodne naušnice-ukosnice	4	+ 4	= 8	100 %
karičice s koljencima od uvijene žice	3	+ 2	= 5	66 %
karičice	17	+ 11	= 28	64 %
naušnice s tri granulirana koljenca	14	+ 4	= 18	29 %
trojagodne naušnice	69	+ 11	= 80	16 %
naroskane naušnice	7	+ 1	= 8	14 %
ukupno grobova s naušnicama	114	+ 33	= 147	29 %

Iako naša tabela pokazuje prosječni rast od 29% grobova s nalazima naušnica kada se onima sačuvanim pribroje nalazi iz devastiranih grobova, iznenađuje velika razlika u pojedinim kategorijama nalaza. U prosjeku je (29 %) samo karičica s tri granulirana koljenca, upravo 29%, dok kod drugih taj postotak naglašeno varira u odnosu na prosjek. Stoga ih predočavamo u skupinama koje su znatno iznad prosjeka, znatno ispod prosjeka, te one oko prosjeka:

					rast u %
jednojagodne naušnice-ukosnice	4	+ 4	= 8		100 %
karičice s koljencima od uvijene žice	3	+ 2	= 5		66 %
karičice	17	+ 11	= 28		64 %
ukupno	24	+ 17	= 41		70 %
					rast u %
naušnice s tri granulirana koljenca	14	+ 4	= 18		29 %
					rast u %
trojagodne naušnice	69	+ 11	= 80		16 %
naroskane naušnice	7	+ 1	= 8		14 %
ukupno	75	+ 12	= 87		16 %

Dvodjelna srebrna pozlačena kopča kasnogotičkog pojasa iz Cetine

*Dvodjelni srebrni pozlaćeni
emajlirani jezičac kasnogotičkog
pojasa iz Cetine*

Ukupni raspored nalaza naušnica na nekropoli prikazan je na Planu I. i II. Svrha je da se utvrđivanjem poblizjeg mjesta nalaza ustanove moguće zakonitosti u rastu nekropole. Zamjetno je da se u neposrednoj blizini same crkve pojavljuju gotovo svi tipovi naušnica osim onih najbrojnijih na nekropoli, a to su trojagodne naušnice. Naprotiv obične karičice, karičice s tri koljenca od uvijene brončane žice, jednojagodne naušnice-ukosnice te naroskane naušnice raspoređene su sve neposredno oko crkve i ne nalazimo ih u širem prostoru nekropole. Jedino su naušnice s tri granulirana koljenca jednako raspoređene oko crkve i na većoj udaljenosti unutar zone koja je bogato obilježena trojagodnim naušnicama. U svakom slučaju ovo zoniranje pokazuje stanovite zakonitosti u rasporedu nalaza i bez sumnje je odraz kronoloških razlika kod uporabe pojedinih tipova naušnica. Isto je tako nedvojbeno da su grobovi stariji oni ukopani bliže predromaničke crkve. Tako grobovi s nalazima običnih karičica, jednojagodnih naušnica-ukosnica, karičica s tri koljenca od uvijene žice i naroskanih naušnica predstavljaju ranije grobove, a grobovi s nalazima trojagodnih naušnica svakako one kasnije. Ravnomjerna zastupljenost naušnica s tri koljenca od granuliranih zrnaca u obje zone utoliko je i veza među dvama slojevima.

Zanimljivo je pratiti kako se ova analiza granica nakita na nekropoli podudara s naprijed predočenim tabelama u kojima je u postocima pokazan odnos nakita u grobovima prema slučajnim nalazima iz uništenih grobova. Oni nakitni oblici koji su stariji i na nekropoli grupirani isključivo uz crkvu pokazuju velik postotak uništenih grobova:

					rast u %	
jednojagodne naušnice-ukosnice	4	+	4	=	8	100 %
karičice s koljencima od uvijene žice	3	+	2	=	5	66 %
karičice	17	+	11	=	28	64 %
ukupno	24	+	17	=	41	70 %

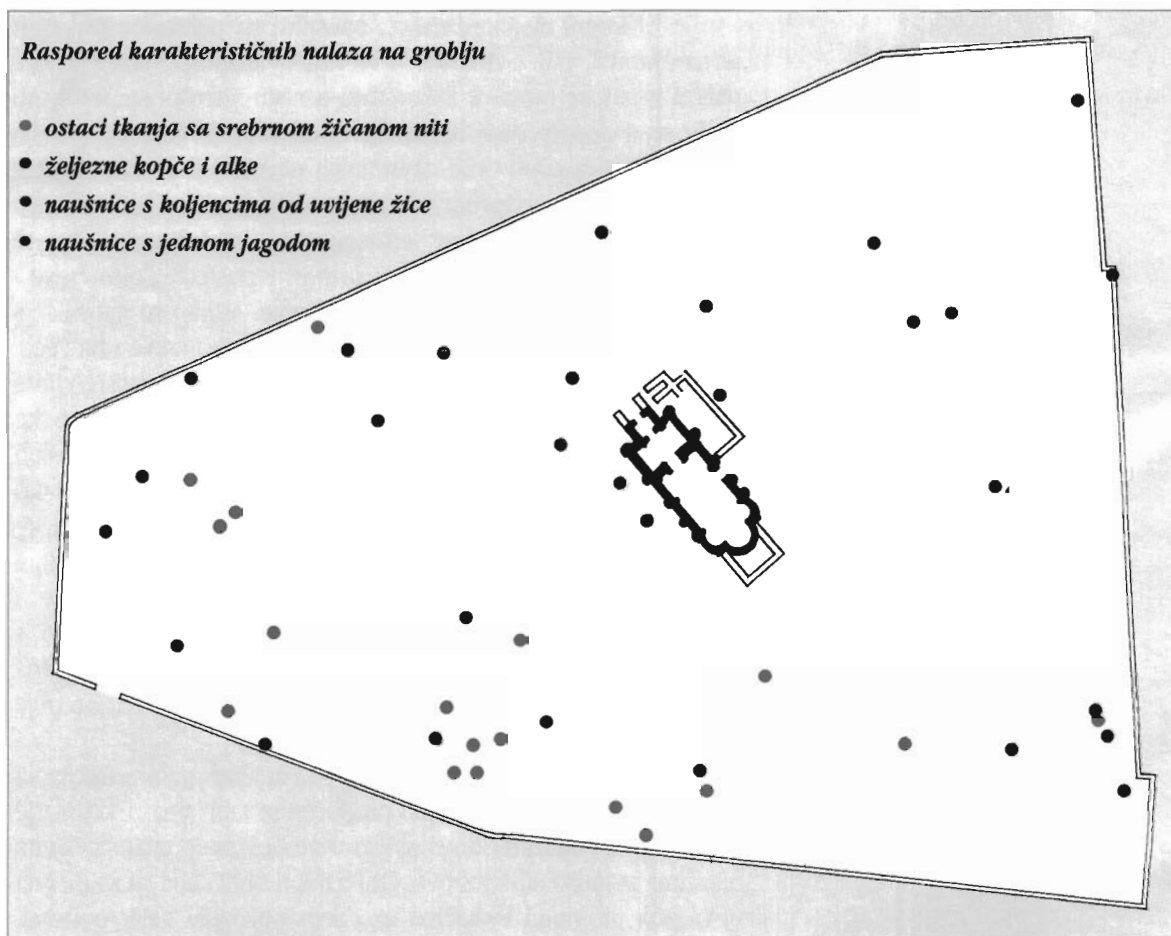
dok su naprotiv nalazi nakita u onim grobovima koji su udaljeniji od crkve, a to su oni s nalazima naušnica s tri jagode, znatno manje uništeni:

					rast u %	
trojagodne naušnice	69	+	11	=	80	16 %

Srednju vrijednost pak pokazuje odnos nalaza sačuvanih u grobovima i onih iz uništenih grobova, tj. slučaj naušnica s tri granulirana koljenca za koje smo utvrdili da čine sponu među dvama slojevima:

					rast u %	
naušnice s tri koljenca	14	+	4	=	18	29 %

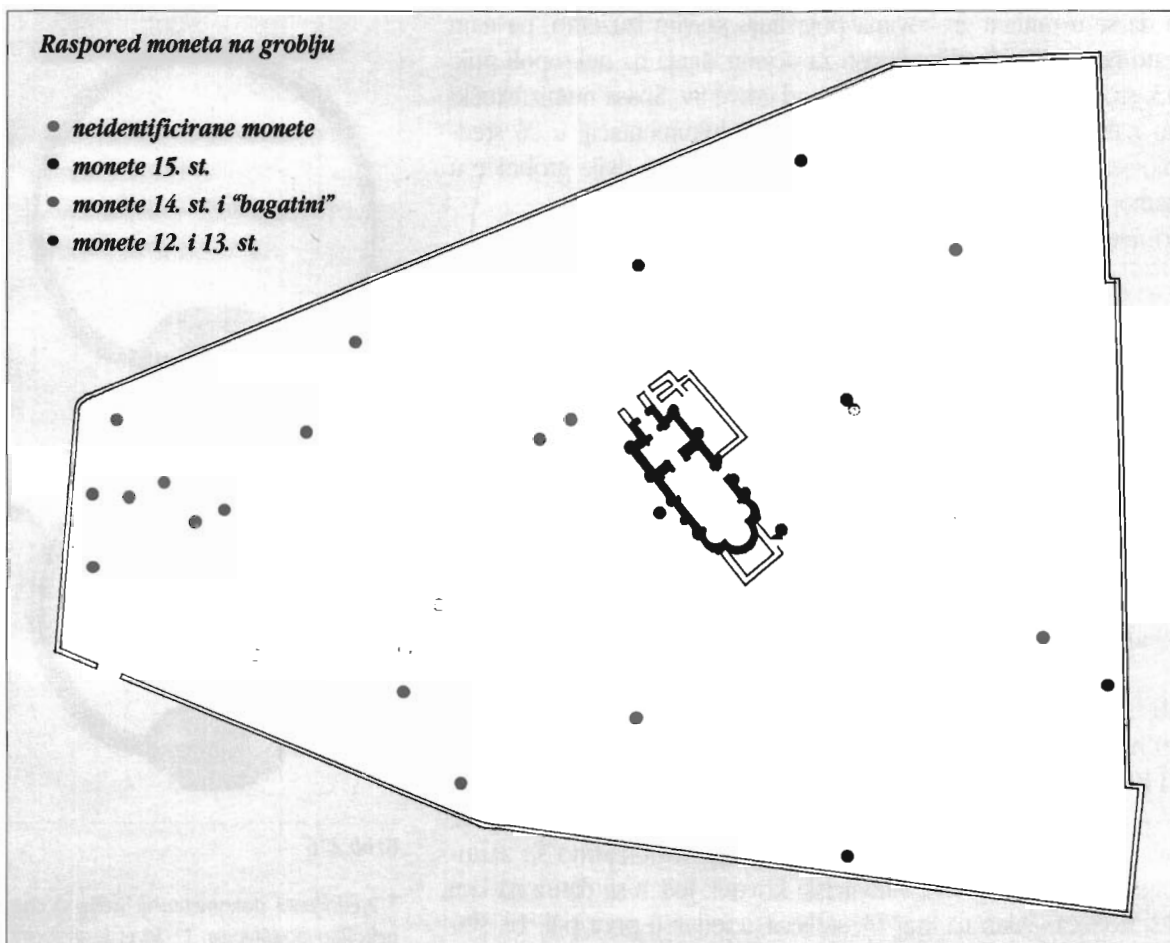
Očito je da je raniji sloj oko crkve doživljavao znatniju devastaciju, a kasniji tek neznatnu. Na temelju ove analize proizlazi da je nekropola u ranijoj fazi zauzimala malu površinu, ne veću od cca 1000 m četvornih i to tako da se južno od zida crkve udaljavala svega 5-6 m, zapadno oko 12 m, a sjeverno oko 15 m

od zida crkve.⁷ U tako omeđenu prostoru češće su korištene starije grobnice ili su pak novi pokopi uništavali one starije. Zato je u postotku i devastirano više grobova s ranijim nalazima, a to su oni s jednojagodnim naušnicama-ukosnicama, s običnim srebrnim, brončanim i bakrenim karičicama te karičicama s tri koljenca od uvijene brončane žice. Njih su manje uništavali ukopi onog sloja koji je obilježen nalazima trojagodnih naušnica jer je svega jedan grob s nalazom trojagodne naušnice evidentiran u tom prvom skučenom prostoru, neposredno uz južni zid crkve. U tom rano omeđenom prostoru od kasnijeg sloja grobova prednjače oni koji su obilježeni nalazima srebrnih naušnica s tri granulirana koljenca. Što se tiče šest ukopa s naroskanim naušnicama i svega jednim nalazom iz devastiranog groba, većina ih je raspoređena južno od crkve gdje je groblje u ranijoj fazi zauzimalo najmanje mjesta, a ti su u neposrednoj kontaktnoj crti sa zonom grobova koje obilježavaju trojagodne naušnice. Znatno broj ukopa s nalazima srebrnih karičica s tri granulirana koljenca također je upravo u tom kontaktnom uskom prostoru (južno i jugozapadno od crkve na početku sloja obilježenog trojagodnim naušnicama). Postotak uništenosti pokazuje rast od 29%, a kod naroskanih rast od 14 %, u zbroju $21 + 5 = 26$ što čini rast od 23 %.

naušnice s tri koljenca	14	+	4	=	18	29 %
naroskane naušnice	7	+	1	=	8	14 %
ukupno	21	+	5	=	26	23 %

⁷ Čini se da iza same apside nije bilo ranijih ukopa, a ako ih je i bilo onda su uništeni gradnjom nove apside u 14.-15. stoljeću. Treba primijetiti da je neposredno uz novu pravokutnu apsidu grob s novčićem iz sredine 15. stoljeća.

U relativnoj kronologiji odvijanja događaja na nekropoli mogu se izlučiti, prema analizi rasporeda nalaza naušnica, tri faze:

a. U prvoj fazi groblje zauzima nevelik prostor zapadno od crkve do udaljenosti od 12, a sjeverno do udaljenosti od 15 metara od crkve. Koristi se i prostor južno od crkve u širini od 5-6 metara.

b. U drugoj fazi nastavlja se pokopavanje u istom prostoru, pa neminovno dolazi do devastacije ranijih ukopa. Obilježena je nalazima naroskanih naušnica, a posebno karičica s tri granulirana koljenca. Samo je jedan grob s trojagodnim naušnicama i predstavlja vjerojatno gornju kronološku granicu korištenja prvog grobnog areala.

c. U trećoj fazi groblje se naglo širi u čitavu potezu južno od crkve. Tu su na istoj udaljenosti od crkve, gotovo u istoj liniji, grobovi s naroskanim naušnicama, trojagodnim naušnicama i naušnicama s tri koljenca od granuliranih znaca. Od te linije uglavnom prestaje devastacija starijih grobova (iz prve dvije faze) i nekropola se širi prema jugu i zapadu, a valjda i istoku, nesmetano osvajajući velike prostore.

Numizmatička grada

Jedan od oslonaca za ocjenjivanje općenitog vremena trajanja nekropole svakako je numizmatička grada iz istraženih grobova. Dakako numizmatički su nalazi na srednjovjekovnim nekropolama rečenoga prostora dosta rijetki. Stoga i ne moraju biti presudni za takvu ocjenu tim prije što je već dokazano da su u takvim grobljima zastupljeni pretežno od 13. ili 14. stoljeća dalje,

a da se u ranijim grobovima pojavljuju sasvim izuzetno, pa nam zato neće biti od velike koristi za ocjenu stanja na nekropoli prije 13. stoljeća.⁸ Ipak na nekropoli kod crkve Sv. Spasa numizmatički su nalazi registrirani prema dostupnoj dokumentaciji u 26 srednjovjekovnih grobova ukopanih oko crkve te u dvije grobnice u samoj crkvi. Evo stanja nalaza:

a) mletački

1. Orio Malipiero, 1178.-1192., (437)
2. Giovanni Dandolo, 1280.-1289., (20)
3. Bartolomeo Gradenigo, 1339.-1342., (437, VIII)
4. Andrea Contarini, 1368.-1382., (652)
5. Francesco Foscari, 1423.-1457., (293)
6. soldin, 1353.—, (885)

b) ugarski

1. Ludovik Anžuvina, 1342.-1382., (860, V)
2. Kraljica Marija, 1382.-1385., (74)
3. interregnum, 1444.-1446., (198)

c) akvilejski

1. Antonio II. Pancier, 1402.-1411., (446, 618, 634)

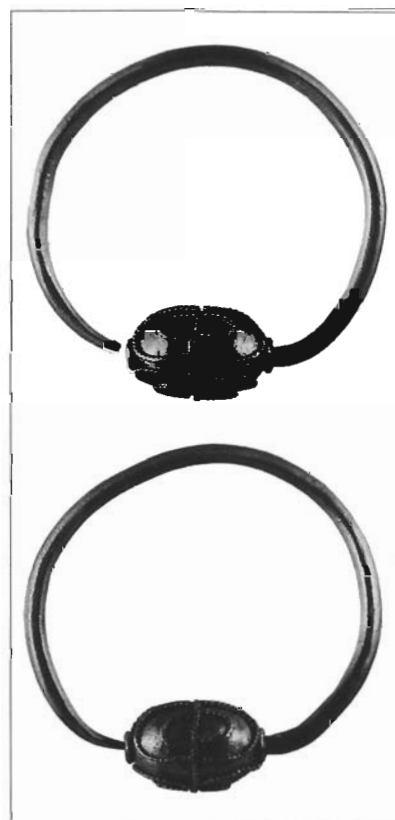
d) "splitski bagatin" (566, 888, 893, 906, 946, 962)

e) nepoznati (200, 458, 660, 672, 704, 775, 783, 833, 881)

f) komunalni neidentificirani-izvan grobova, 7 komada

Od poznatih numizmatičkih primjeraka s nekropole svrstanih prema provenijenciji, više-manje ravnomjerno su zastupljeni mletački, ugarski i akvilejski kovovi. Jedan se datira na kraj 12. stoljeća, jedan na kraj 13. stoljeća, a jedan u prvu pol. 14. stoljeća. Tri su grobna nalaza s novčićima iz druge pol. 14. stoljeća (njima se pribraja i šest "splitskih bagatina") u sve dakle devet, tri su novčića kovana na početku 15. stoljeća, a dva u sredini 15. stoljeća. U svakom slučaju prevladavaju dvije grupe: **a** devet grobova s numizmatičkim nalazima druge pol. 14. stoljeća i **b** deset grobova s numizmatičkim nalazima nepoznate datacije. Ovoj ocjeni treba dodati činjenicu da su mali denar O. Malipiera s kraja 12. stoljeća i onaj B. Gradeniga iz prve pol. 14. pronadeni u istom grobu (437)! što svjedoči da na nekropoli nema niti jednog groba datiranog novcem u 12. stoljeće. Tako se vremenski raspon moneta na nekropoli svodi na period od kraja 13. stoljeća (G. Dandolo 1280.-1289., gr. br. 20) do sredine 15. stoljeća kada je kovani primjerak (interregnum, 1444.-1446., gr. br. 198). Determinirani su novčići u grobovima na nekropoli Sv. Spasa, dakle kovani kroz stoljeće i pol (s izuzetkom onog u 12. st. iz groba 437 koji je dospio u grob tek u 14. st.), cca. od 1300.-1450. godine. Koliko bi se ta konstatacija promijenila kada bismo poznavali podatke i za devet izgubljenih i jedan neidentificiran nalaz iz grobova br. 200, 458, 660, 672, 704, 775, 783, 833, 881, 885, teško je zasad reći i u tom pravcu valja napraviti napor. U rasporedu numizmatičkih nalaza na nekropoli, oni su posebno označeni na Planu III. i na svojstven način govore o tome u koju bi grupu okvirno spadali.

U pojedinim slučajevima na groblju Sv. Spasa novac nije bio jedini nalaz u grobu. Utoliko je važniji kao moguće kronološko uporište popratnih mu nalaza pa stoga i navodim primjere: gr. br. 198. ugarski interregnum (1444.-1446.) i srebrna

Grob 276

⁸ Predloženoj dokumentaciji treba dodati nekoliko pojašnjenja. U devet je grobova pod kategorijom **e**) nepoznati bilo numizmatičkih nalaza koji su izgubljeni, a nisu na vrijeme "ocijenjeni" te je od tih nalaza vrlo malo koristi. U kategoriji **d**) "splitski bagatin" također su izgubljeni nalazi ali je ostala u dokumentaciji njihova kvalifikacija. Ta nam je neobično značajna za precizniju dataciju iz razloga što je tim terminom u vrijeme istraživanja, a i poslije u ambijentu istraživača (Muzej HAS) u kome sam i sam radio od 1974.-1980., nazivan isključivo mali zdjelčasti (škudelasti) novčić, kakav se kovao u Splitu u drugoj pol. 14. stoljeća, ali i u nekim talijanskim gradovima toga vremena. Korištenjem tog termina u dokumentaciji djelatnika Muzeja HAS ipak nam je određen karakter nalaza, a kako se takav škudelat kovao pretežno u 14. stoljeću, ipak je vrijedan reper u budućoj dataciji nekropole. Primjer u literaturi za navedeno "interno" imenovanje je kod S. GUNJAČA, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazi kod Sinja (dalje: Starohrvatska crkva...), *Starohrvatska prosujeta*, Zagreb, ser. III, 4 (1955), sl. 25 s legendom na str. 27, a glasi: "Skudelirani loše sačuvani i nečitljiv bagatin..." Uostalom ako je termin i preciznije korišten onda je riječ o spalinima koji su kovani u 13. i 14., a ne u 15. stoljeću.

karičica rastvorenih krajeva.

gr. br. 446. A. II. Pancier (1402.-1411.) i brončano puce.

gr. br. 652 A. Contarini (1368.-1382.) i ulomci tekstilne trake i tekstilnog opasača.

gr. br. 672. izgubljen i neidentificiran novčić i tri brončane vitice s dva urezana usporedna žlijeba.

gr. br. 860. L. Anžuvina (1342.-1382.) te kopča i zakovice remena.

gr. br. 880. izgubljen i neidentificiran novčić i par trojagodnih naušnica.

gr. br. 888. izgubljen splitski bagatin i par trojagodnih naušnica i ulomci sme.

gr. br. 962. izgubljen splitski bagatin i dvije željezne alke.

Prstenje i vitice

Prstenje i vitice dolaze u relativno velikom broju na groblju Sv. Spasa. Izrađeni su od različitih materijala, bakar, bronca, cink, srebro i zlato u tehnikama lijevanja i kovanja. Jednako je velik broj prstenja (45) pronađen na nekropoli i izvan grobova i predstavljaju najveću skupinu nakita izvan grobova. Najbrojnije su svakako bakrene i brončane vitice skromno ukrašene paralelnim žljebovima ili neukrašene.

a. bronca, neukrašeni (13, 50A, 245, 475, 490).

b. bronca, izlijebljeni (403, 421, 448, 454, 490, 508, 512, 533, 565, 573, 672, 751).

c. bakar, izlijebljeni (137, 260, 294, 366, 389, 403).

d. bakar, neukrašeni (260, 403, 438, 545).

Nerijetko je u jednom grobu ustanovljeno više primjeraka (od 2 do 10) čak u 15 slučajeva (403-10, 565-6, 490-5, 454-3, 672-3, 137-2, 260-2, 366-2, 421-2, 438-2, 512-2, 533, 563-2, 751-2, 897-2). Iako to može biti rezultat višekratnih pokopavanja (u sedam slučajeva 137, 421, 438, 490, 533, 565 i 672), ipak je kod drugih osam slučajeva nalaz više prstenova u grobovima vezan isključivo za jednog pokojnika (260, 366, 403, 454, 512, 563, 751 i 897). Zato nismo iznenađeni velikim brojem prstenja koji je pronađen na nekropoli izvan grobova (45) i vrlo je teško stoga procijeniti na koliko bi se uništenih grobova ti nalazi mogli odnositi.

U prostornom pak rasporedu zamjetna su na nekropoli stanovita pravila:

1. Velika gustoća nalaza prstenja i vitica u krajnjem sjevernom kutu nekropole u horizontu u kojemu gotovo da i nema drugih karakterističnih nalaza. To je dio nekropole na kojem više nema naušnica, a sporadično se javljaju ostaci tkanja od žičane niti i željezne kopče, odnosno alke. Uglavnom su u tim grobovima zastupljene vitice i svi prstenovi s motivom rukovanja (412, 410, 503, 563).

2. Prstenje koje susrećemo u horizontu grobova s trojagodnim naušnicama, bilo u istom grobu (564, 658, 756B, 897, 922, 934, 980), bilo u istom sloju (605, 637, 643), ima na vitici kazetu u kojoj je oko od staklene paste, dok drugi tipovi prstenja gotovo potpuno izostaju (u gr. 260 je par trojagodnih naušnica i dvije obične vitice).

3. Izrazito je malo prstenja pronađeno na prostoru prvotne, rane nekropole.

Grob 980
Slučajni nalaz

4. Sva tri zlatna prstena sastavni su dio izrazito staleški izdiferenciranih pokojnika, čini se muškaraca, jer su u dva slučaja pronađeni zajedno s ostrugama (834, 1026), a treći pod velikim stečkom sa srebrnim pojasom.

Drugu fazu prostornog rasta nekropole predstavlja široki prostor južno, istočno i sjeverno od crkve, te samo uski pojas zapadno od crkve. Taj je sloj obilježen grobovima s trojagodnim naušnicama. U njemu je 68 grobova s trojagodnim naušnicama od 69 ukupno evidentiranih na nekropoli. Taj je horizont međutim značajno obilježen i nekim drugim nalazima, ponajviše željeznim kopčama i alkama (valjda u funkciji kopče), a jednako tako i brojnim ostacima tkanja od žičane niti. Njihov raspored na nekropoli pokazuje da zahvaćaju istovjetan prostor u kome su evidentirani i nalazi 68 grobova s trojagodnim naušnicama. To znači da je najgušće uporabljen prostor u južnom dijelu nekropole, a zatim u istočnom i sjevernom, mada u manjoj gustoći, što je samo odraz mnogo slabije pretraženosti tog dijela terena.

U različitim slučajevima trojagodne naušnice na nekropoli Sv. Spasa pronađene su u grobu zajedno s drugim predmetima od kojih će za naše razmatranje osobito biti važni oni s novčićima, ostacima žičanog tkanja i prstenjem.

- prstenje s trojagodnim naušnicama nađeno je u 8 grobova (260, 564, 658, 756 a - b, 897, 922, 934, 980).

- ostaci žičanog tkanja s trojagodnim naušnicama zasjeđeni su u čak 12 grobova. (564, 648, 658, 689, 690, 692, 713, 726, 808, 888, 922, 953).

- u tri slučaja je u grobu s trojagodnom naušnicom i prsten i ostaci žičanog tkanja (564, 658, 922).

- u dva slučaja su trojagodne naušnice ustanovljene u istom grobu s novčićem (880, 888), ali je u oba slučaja novčić neprecizno identificiran i izgubljen. Ipak za nalaz iz groba 888 stoji identifikacija "splitski bagatin" što bi, prema gore iznijetom tumačenju značilo zdjelčasti novčić, odnosno kov druge polovice 14. stoljeća.

- u grobu 1008 trojagodne su pak naušnice zajedno sa željeznom kopčom.

U svakom slučaju analiza prostornog rasporeda trojagodnih naušnica, ulomaka tkanja od srebrne žičane niti, željeznih kopči ili alki i prstenja sa kazetom u kojoj je oko od staklene paste pokazuje da ti nalazi predstavljaju jedinstven kulturni horizont. Bilo da zaključujemo na temelju nalaza u zatvorenim grobnim cijelinama, bilo isključivo na temelju stratigrafskih odnosa, taj je sloj uvijek, što se tiče slike koju nudi nekropola uz crkvu Sv. Spasa, isti. Nabrojani su nalazi istovremeni, predstavljaju jedinstveni kulturni sloj, a nešto određenije će se o njegovoj apsolutnoj dataciji moći kazati kada se usporedi njegov odnos prema numizmatičkim nalazima na nekropoli. Tu se dakako pozivamo na sliku numizmatičkih nalaza (Plan III).

U prvoj fazi širenja nekropole u onih prvih cca. 1000 metara četvornih samo su dva groba s monetama (20, 437) i to, kako već naglašavamo, jedan s malim denarom kovanim krajem 13. st. (gr. 20) i drugi s novčićima od kojih je jedan kovan na kraju

Kasni srednjovjekovni sloj

Grob 130

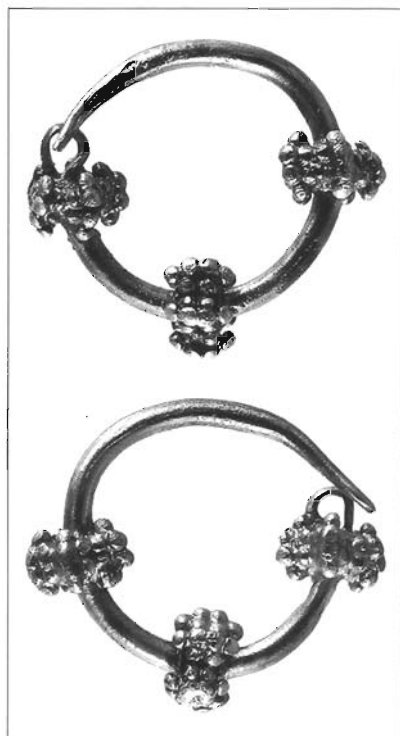

12., a drugi u prvoj pol. 14. st. (gr. 437). Svi ostali numizmatički nalazi, oni kategorizirani kao monete druge pol. 14. stoljeća, splitski bagatini, novčići 15. st. i neidentificirani novčići, usve 23 groba, zauzimaju onaj isti prostor koji smo već definirali kao treću fazu ukopavanja na nekropoli obilježenu trojagodnim naušnicama, željeznim kopčama i alkama te ostacima tkanja od tanke žičane niti. Bolje poznavanje svih numizmatičkih nalaza svakako bi u mnogome govorilo o apsolutnoj dataciji toga sloja (10 je posve nedefinirano, a 6 identificirano kao "splitski bagatin"). Ipak 8 identificiranih novčića iz grobova 652 (Andrea Contarini, 1368.-1382.), 293 (Francesco Foscari, 1423.-1457.), 74 (Kraljica Marija 1382.-1385.), 860 (Ludovik Anžvinac, 1342.-1382.), 198 (interregnum, 1444.-1446.), 446, 618 i 634 (Antonio II. Pancier 1402.-1411.) iz tog jedinstvenog kulturnog sloja ukazuju na vremenski raspon od sredine 14. do sredine 15. stoljeća.

Treba ipak primijetiti da su svi "splitski bagatini" kao kovovi 13. ili 14. stoljeća (566, 888, 893, 906, 946, 962) locirani na jugozapadnoj polovici nekropole zajedno s tri identificirana novčića druge pol. 14. stoljeća (652, 74, 860), što čini ukupno devet novčića ranijih od 15. st. i gdje nema ni jednog od identificiranih novčića 15. stoljeća. Naprotiv, novčići identificirani kao kovovi 15. stoljeća (293, 198, 446, 618, 634) zahvaćaju samo prostor sjeverne polovice nekropole i to tako da su oni koji su kovani na poč. 15. stoljeća raspoređeni u grobovima po rubovima nekropole daleko od crkve (446, 618, 634), a oni kovani u sredini 15. stoljeća bliže crkvi (198, 293).

Čini se stoga kako je moguće ovaj cjeloviti kasnosrednjovjekovni sloj koji je obilježen jedinstvenim kulturnim nasljedem (trojagodne naušnice, tkanje od srebrne niti, željezne alke i kopče, pojedini tipovi prstenja, novčići od sredine 14. do sredine 15. st.) razdijeliti u dva prostorno vremenska horizonta. Od sredine 14. stoljeća nekropola je probila čahuru prvog grobnog areala i proširila se na cijelu južnu, odnosno jugozapadnu polovicu današnjega grobnog areala. U tom je prostoru evidentirano 9 grobova s numizmatičkim nalazima pretežno 14. stoljeća te s još 8 neidentificiranih novčića, a niti jedan novčić 15. stoljeća. Naprotiv, svi identificirani novčići 15. stoljeća pronađeni su u sjevernoj polovici groblja i svjedoče o zauzimanju grobnog prostora do samih njegovih rubova još od prvih desetljeća 15. st. U tom arealu uz tri neidentificirana kova, nema niti jedan novčić 14. stoljeća (Plan III). Od moneta 15. st. poznije su one koje su pronađene bliže crkvi što se na prvi pogled može činiti paradoksalnim. No to kasno pokopavanje uz crkvu bez sumnje je vezano za njezino preoblikovanje i proširenje (osobito apside) pa su dva groba s numizmatičkim nalazima upravo locirana uz samu kasnosrednjovjekovnu apsidu. Na taj se način postiže i pouzdaniji kronološki oslonac za dataciju građevinskih intervencija na samoj crkvi, ponajprije njezina svetišta koje pregradnjom poprima oblike pravokutne apside, s dubokim korom toliko osebujne za gotičko, ponajprije redovničko, kasnosrednjovjekovno crkveno graditeljstvo. Ta je pregradnja nastupila, čini se, tijekom prve polovice, a najkasnije sredinom 15. stoljeća.

Grob 54-58

Prostorna slika jedinstvenog kasnosrednjovjekovnog sloja poduprta relativno brojnim numizmatičkim nalazima dovodi i do relativno precizne njegove datacije. Trajao je cca. jedno stoljeće i to od početka ili sredine 14. do sredine 15. stoljeća. U tom su razdoblju osvojene velike nove površine nekropole te su tek tada pokopani svi pokojnici uz koje su pronađene trojagodne naušnice, ulomci tkanja od srebrne niti, željezne kopče i alke, prstenje s kasetom u kojoj je oko od staklene paste ali i drugi ne tako brojni nalazi istoga sloja, od kojih valja izdvojiti: srebrna i brončana puceta (12, 184, 446, 564, 591, 734, 942, 1026) te kasnosrednjovjekovne ostruge (834, 1026).

Krajnji sjeverni kut nekropole ponešto se izdvaja karakterom nalaza te predstavlja poseban, još kasniji sloj (post srednjovjekovni). Sporadična pojava nalaza karakterističnih za kasnosrednjovjekovni sloj, željezne alke, odnosno kopče, ostaci tkanja, nedostak naušnica i srednjovjekovnih novčića (tu je na razdjelnici prema kasnom srednjovjekovnom sloju novčić 15. stoljeća), pojava velikog broja vitica i karakterističnog prstenja s motivom rukohvata čini ga zasebnim slojem. To je zadnji kulturni sloj na nekropoli koji se formira valjda oko sredine 15. stoljeća i kasnije.

Unutar kasnosrednjovjekovnog sloja raspoređeni su i poneki grobovi s naroskanim naušnicama kao i naušnicama s tri granulirana koljenca. To su dvije karakteristične vrste nalaza za koje smo već ranije istaknuli da čine sponu među prvotnim arealom groblja i njegovim proširenjem. Prostorni raspored naušnica s tri granulirana koljenca na nekropoli pokazuje njihovu najveću gustoću u fazi neposrednog probijanja prvotne čahure groblja, ali i unutar stare čahure, dok su samo dva groba s istim naušnicama locirana duboko u južnom proširenju groblja, obilježenom novčićima 14. stoljeća. Njihov nam raspored na nekropoli nameće dataciju oko polovice 14. stoljeća ali i ranije, a u spomenuta dva slučaja i u drugu polovicu 14. stoljeća. Ravnomjerna njihova pojava u izvornom, skućenom arealu nekropole svjedoči i o tome da su korištene u 13. stoljeću, većinom u njegovoj drugoj polovici. U svakom slučaju groblje kod Sv. Spasa nudi izvanrednu stratigrafsku sliku za naušnice s tri granulirana koljenca u odnosu prema trojagodnim naušnicama. One se pojavljuju ranije od trojagodnih naušnica (šest pokopa u čahuri nekropole), koriste se istovremeno s prvim trojagodnim naušnicama (sedam pokopa u početku proširenja groblja sadrži one granulirane, znatno izmiješane s već brojnim trojagodnim naušnicama) i sporadično se prosljeđuju u puni sloj obilježen isključivo trojagodnim naušnicama (dva ukopa prema rubu južnog proširenja nekropole). Sudeći prema apsolutnim kronološkim podacima što ih nudi stratigrafska slika na groblju Sv. Spas za trojagodne naušnice (od sredine 14. do sredine 15. st.), naušnice s tri koljenca valja datirati od druge pol. 13. pa prema kraju 14. stoljeća, kada iščezavaju. Njihova obimnija primjena pada u vrijeme od kraja 13. do sredine 14. stoljeća.

Što se pak tiče naroskanih naušnica i njihov se odnos stratigrafski može dobro ocijeniti osobito prema naušnicama s tri granulirana koljenca i prema trojagodnim naušnicama. Ipak, njihov relativno mali broj na nekropoli ne dopušta posvemašnje

Grob 7A

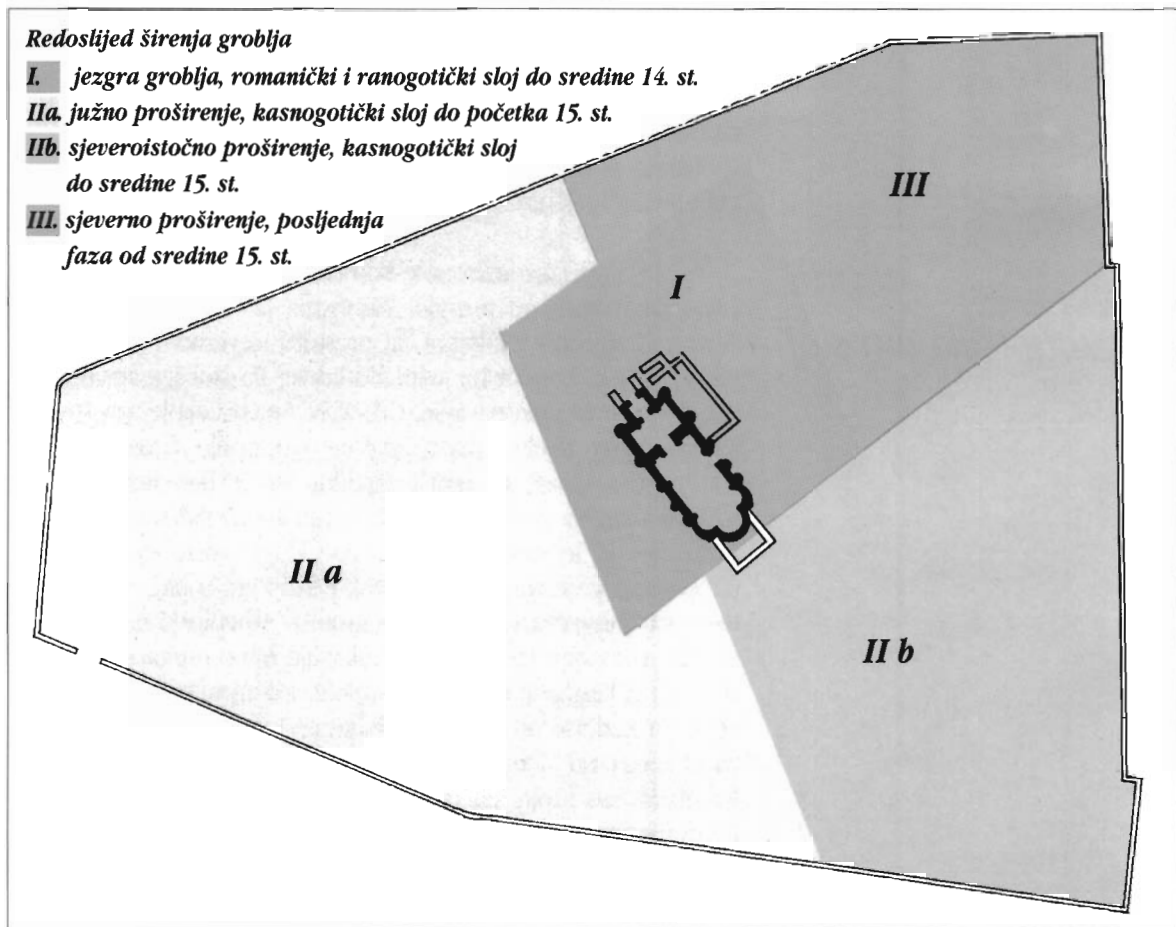
poopćavanje zaključaka, no u svakom slučaju dokazuje u velikom dijelu njihovo istovremeno korištenje s naušnicama s tri granulirana koljenca, ali samo u početnoj fazi pojave trojagodnih naušnica. Čini se stoga da naroskane naušnice isčezavaju iz grobova nakon pojave trojagodnih naušnica, za razliku od onih s tri granulirana koljenca koje tada još uvijek traju.

Raniji srednjovjekovni sloj

Ranija faza nekropole kod crkve Sv. Spasa stratigrafski je jasno razdvojena od poznije. Zahvaćala je ne više od 1000 m. četvornih zajedno s crkvom na prostoru sjeverno i zapadno od crkve, te uski koridor uz južni zid crkve. Prostor iza apside tada nije korišten za pokopavanje. Crkva Sv. Spasa koja je smještena u jugoistočnom dijelu areala prvotne nekropole posjedovala je izvorno dva ulaza, sjeverni i zapadni, što je bez sumnje i bilo uzrokom širenja prvotnog groblja u tim smjerovima. Plan groblja pokazuje da je sjeverni prilaz crkvi dugo ostao pošteđen od ukopavanja grobova (remeti ga tek pokoji grob) pa se zaključuje da to su "mrtvačka vrata" ranijeg groblja. Arheološki nalazi u tom arealu, kako smo ranije istakli, pokazuju bitno drugačija obilježja od onih u kasnijem širenju nekropole. I u njemu prednjači nakit ali to su karičice od brončane, bakrene i srebrne žice, karičice s tri koljenca od uvijene žice i jednojagodne naušnice-ukosnice. Razmjerno su brojni nalazi tog nakita i izvan grobova, dakle iz uništenih grobova, i čak za 70 % povećavaju njihov broj utvrđen u zatvorenim grobnim cjelinama. Svjedoče ti nalazi o uništavanju ranijih grobova, o poznijim ukopavanjima ili pak o naknadnim pokopavanjima u ranije grobnice. Osim toga upravo su ti nalazi najosebujnije obilježje brojnih groblja "na redove", onih groblja koja nisu izrasla uz crkvene objekte i na kojima, što je još važnije, nema kasnog srednjovjekovnog kulturnog sloja kakav je opisan u predhodnom poglavlju. To su npr. groblja Majdan, Glavičine, Gajine, Kosa, Novi put, Vratnice, Grede, Lepin, Goričina, Eraci, Stranče, Žminj). Na njima nema ni numizmatičkih nalaza, karakterističnih za kasnosrednjovjekovni sloj. Spomenute nakitne oblike susrećemo ipak i u grobljima pokraj crkava kako je to utvrđeno i kod Sv. Spasa, ali u takvim slučajevima dolaze gotovo redovito pomiješani zajedno s nakitom kasnosrednjovjekovnog obilježja (Begovača, Biskupija-Crkvina). Arheološko-stratigrafska slika na groblju kod Sv. Spasa pokazuje odnos tog ranijeg kulturnog sloja prema onom kasnosrednjovjekovnom. Kasnosrednjovjekovni sloj koji je u početnoj svojoj fazi na Sv. Spasu obilježen naroskanim naušnicama i karičicama s tri granulirana koljenca nipošto nije raniji od sredine ili čak kraja 13. stoljeća te samim tim obilježava i vrijeme prestanka prvog kulturnog sloja predstavljenog jednojagodnim naušnicama-ukosnicama, bakrenim, brončanim i srebrnim karičicama te karičicama s tri koljenca od uvijene žice.⁹ Kako na nekropoli kod crkve Sv. Spasa nije uočljiv bilo kakav prekid pokopavanja, odnosno diskontinuitet u korištenju nekropole, onda je sredina 13. stoljeća (ili čak druga polovica 13. stoljeća) vrijeme u kome posve isčezavaju rečeni nakitni oblici prvog kulturnog sloja na nekropoli. To su rezultati koje pokazuje izvrsna stratigrafska slika nekropole kod Sv. Spasa.

Raspravljajući o stratigrafskim odnosima na nekropoli, namjera nam je bila izložiti rezultate kakvi su iznjedrili iz samo-

⁹ Smještaj grobova u kojima su pronađene karičice s tri koljenca od uvijene žice na južnoj strani areala prvotne nekropole pokazuje da su u neposrednijem dodiru s kasnosrednjovjekovnim slojem od drugih romaničkih naušnica. Tako one, iako zasvjedočene na nekropolama na kojima nema karakterističnog gotičkog sloja pokazuju za nijansu kasniju dataciju, na izmaku romaničkog i početku gotičkog horizonta.

ga stanja arheološke građe ponudene istraživanjima i dokumentiranim nalazima (posebno nakit i numizmatička građa). Svjesno smo izbjegavali uzajamno se koristiti dosadašnjim znanstvenim spoznajama o problemima datacije pronađene arheološke građe (posebno nakita) dajući za trenutak prednost slici stratigrafskih i relativnih odnosa među nalazima kako su ih sama istraživanja ponudila. Smatrali smo, naime, da tako značajna i tako velika nekropola, kao što je ova kod crkve Sv. Spasa mora sama ponuditi odgovore na neka od brojnih otvorenih pitanja, kako u dataciji, tako i u relativnim kronološkim odnosima srednjovjekovnih grobnih nalaza koja su tek odnedavno ponovno načeta nakon što se dugo vrijeme držalo da su odavno riješena. Utoliko osvrtnje na pojedine probleme i predlagana rješenja u znanstvenoj literaturi mogu tek sada biti stavljeni pod lupu u svjetlu spoznaja što su ih rezultati sa Sv. Spasa ponudili. Moguća sukladnost s nekim do sada predloženim stavovima svakako bi išla u prilog pojedinim usuglašanim rješenjima, dok će naprotiv nekima suprotnim nametati u budućnosti još jedno preispitivanje.

Naša je analiza u ovome radu krenula od kasnoga kulturnog sloja na nekropoli; ponajprije stoga što je najbolje čitljiv, najbolje sačuvan, a i zato što karakterom nalaza, u kome ističemo relativno bogatu numizmatičku građu, nudi neke izrazito pouzdane sudove. Datacija ovog kasnog srednjovjekovnog sloja na nekropoli kod Sv. Spasa u razdoblje između cca. 1350. i 1450. godine, predstavljenog trojagodnim naušnicama kao vodećim među karakterističnim arheološkim nalazima, uglavnom je sukladna s rezultatima znanstvenih propitivanja problema kako je

Datiranje nakita i numizmatička građa

¹⁰ S. GUNJAČA, Starohrvatska crkva, 132; ISTI, Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji (dalje: Novi naučni rezultati), JAZU, Zagreb, 1958, 25.

¹¹ N. JAKŠIĆ, Pokušaj određenja horizontalne stratigrafije starohrvatskih nekropola, Split, (1978.), *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 7.

¹² N. JAKŠIĆ, Naušnice sa tri jagode u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (Dalje: Naušnice s tri jagode...), *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 24 (1983).

¹³ N. JAKŠIĆ, Nakit 14. stoljeća u Hrvatskoj i Bosni (dalje: Nakit 14. stoljeća...), *Radovi filozofskog fakulteta u Zadru*, 23 (10), Zadar (1984), 331, gdje smo trojagodne naušnice i istovremene druge arheološke nalaze nazvali trecentističkim proizvodima, da bi se kasnije odlučili na općenitiji termin, gotički. Vidi N. JAKŠIĆ, Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola (dalje: Crkve na Begovači...), *Diadora*, Zadar, 11 (1989), 407. U svakom slučaju to su formulacije koje se ne isključuju, već nadopunjuju.

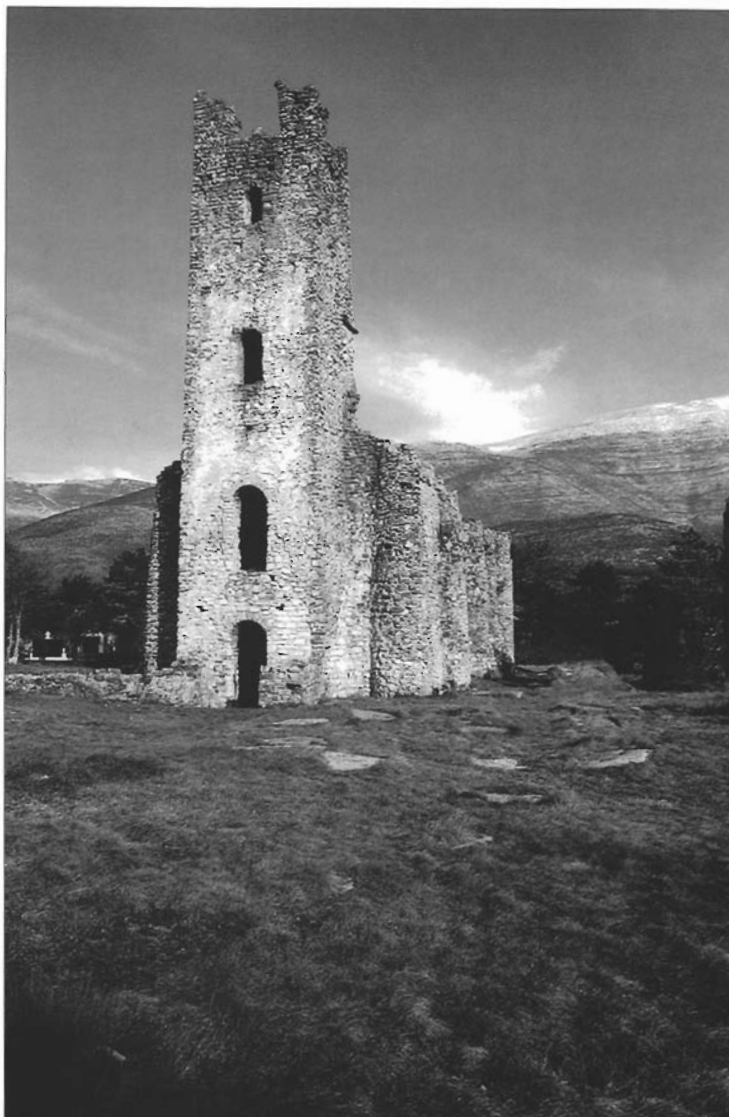
**Srednjovjekovni
nadgrobni spomenici pred
crkvom Sv. Spasa**

¹⁴ Takve rezultate prihvaća na više mjesta, a posljednje o tome: R. JURIC, O srednjovjekovnom nakitu kod crkve Sv. Nikole u Solinu, *Starohrvatski Solin - Disputationes salonitanae IV, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 85, (1993), 172, braneci naše stavove uz isticanje kako ih i drugi prihvacaju; na više mjesta, a takoder i J. BELOŠEVIĆ, Prethodni izvještaj o rezultatima istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovac kod Zadra, *Radovi filozofskog fakulteta u Zadru*, Zadar, 28 (15), (1989), 78, podupirući ga novim zatvorenim grobnim nalazom trojagodnih naušnica s novčićem G. Dandola (1280.-1289.). A. MILOŠEVIĆ, *Stećci i Vlasi* (dalje: *Stećci i Vlasi...*), Split, 1991, 36, datira par trojagodnih naušnica iz Biska oko sredine 15. stoljeća zahvaljujući nalazu u maloj nekropoli, kratkoga trajanja, obilježenoj novčićem F. Foscarija (1443.-1444.) i stečkom s uklesanom godinom 1440., ispravno zaključujući da je riječ o jednom od rijetkih pouzdanije datiranih takvih nalaza. Kasnu dataciju podupiru i drugi autori: V. KOVAČIĆ, *Gata u srednjem vijeku, Gata-crkva Justinijanova doba*, Split, 1994, 233; M. ZEKAN, Pet srednjovjekovnih nekropola Bribira, *Bribir u srednjem vijeku*, Split, 1995, 41; T. BURIC, Srednjovjekovno selo Sućurac i njegovi spomenici (dalje: *Srednjovjekovno selo...*), *Zbornik Kaštel Sućurac od prapovijesti do XX stoljeća*, 1992, 106 bilj. 22; V. DELONGA, Srednjovjekovno groblje u Kućicama - novo arheološko nalazište u omiškom zaleđu, *Mosorska vila*, Omiš, 5-6 (1993), 159; Ž. KRNČEVIĆ, Novi srednjovjekovni nalazi iz Šematorija na Danilu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 86 (1994), 284, a vezano uz arheološku sliku nalaza monete A. Dandola (1343.-1354.) u sloju grobova gdje su pronađene trojagodne naušnice.

¹⁵ L. MARUN, Popis naušnica u prvom muzeju hrvatskih starina u Kninu (dalje: *Popis naušnica...*), *Starohrvatska prosvjeta*, Knin, VII (1903), 1, 46.

¹⁶ J. BELOŠEVIĆ, nav. dj., 78.

¹⁷ L. MARUN, Popis naušnica... 47; S. GUNJAČA, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950, *Ljetopis JAZU*, Zagreb, 57 (1953), 34; ISTI, Novi naučni rezultati..., 25.

prije 40 godina postavljen ali kasno podržan.¹⁰ Njegovo smo datiranje prvi put snažnije poduprli 1978,¹¹ a kasnije ga branili i dograđivali.¹² Naravno, datacija je bila različito formulirana u pojedinim etapama istraživanja¹³ ali je važno to da danas više nema gotovo uopće spora oko općenite kvalifikacije u kasnijem srednjem vijeku.¹⁴ Čvršći vremenski raspon koji nudi analiza arheološke građe sa nekropole kod Sv. Spasa (1350.-1450.) može za desetljeće ili dva prelaziti ovdje dobivene rezultate ali će ostati u tim okvirima i stoga ostaje i naša prije izrečena a sada i preciznija, formulacija o gotičkom nakitu: trojagodne naušnice su kasnogotičke zlatarske rukotvorine i izraz kasnogotičke kulture šireg jadranskog zaleđa. Nije nevažno spomenuti da su trojagodne naušnice do sada zabilježene u već devet ili deset "zatvorenih" nalazišta novca i to:

a) Biskupija Crkvina s novčićem O. Malipiera (1178.-1192.).¹⁵

b) Crkvina-Galovac s novčićem G. Dandola (1280.-1289.).¹⁶

c i d) Biskupija-Crkvina s novčićem P. Gradeniga (1289.-1311.), u dva slučaja.¹⁷

e) Brnaze-Mijoljača s novčićem Ludovika I. Anžuvinca

(1342.-1382.).¹⁸

f) Sv. Spas s izgubljenim novčićem u grobu 880.

g) Sv. Spas sa "splitskim bagatinom" u grobu 888.

h) Lipova glavica - Lika u ostavi novca 14.-15. stoljeća u kojoj su zadnji kovovi A. II. Panciera (1402.-1411.).

i) Pridraga u ostavi novca 14.-15. stoljeća u kojoj su zadnji kovovi moneta Dalmatie (1410.-1414.).¹⁹

j) Ovima treba pridružiti i nalaz para trojagodnih naušnica na maloj (kratkotrajnoj) nekropoli u Poljanicama u selu Bisko koja je preciznije datirana novčićem F. Foscarija kovanim 1443.-1444. i stečkom na kome je uklesana godina 1440.²⁰

U ovim je podacima važno uočiti da su trojagodne naušnice dokumentirane kao nalazi 15. stoljeća, pa stoga monete 12. i 13. stoljeća s trojagodnim naušnicama u grobu ne mogu biti argumentom da se i datacija trojagodnih naušnica spušta toliko rano, primjerice u 13. stoljeće. Takvoj ranoj dataciji ispriječila se dodatno i spoznaja o nalazu novčića O. Malipiera (1178.-1192.) i B. Gradeniga (1339.-1342.) u istom grobu (437) na nekropoli kod Sv. Spasa, čime neposredno svjedoči da je rana moneta 12. stoljeća odložena u grob najranije u prvoj pol. 14. stoljeća. No to nije jedini primjer. U grobu 199 nekropole u Grborezima pronađeno je sedam novčića kovanih u rasponu od kraja 13. stoljeća (J. Contarini 1275.-1280., P. Gradenigo 1289.-1311., F. Dandolo 1328.-1339. i moneta Tridenta kovana do 1363.) do sredine 14. stoljeća.²¹ U trećem pak slučaju u grobu br. 98 u Grborezima novčić L. Tiepola (1268.-1275.) dolazi zajedno s novčićem F. Dandola (1328.-1339.).²² Takvi slučajevi upozoravaju na odlaganje novčića 12. i 13. stoljeća u grob tek u 14. stoljeću, a podupiru ih dakako na sličan način i nalazi iz već spomenutih ostava iz Pridrage i Lipove glavice, ali i iz različitih drugih ostava u kojima su pronađeni istovremeni ili isti novčići u širem vremenskom rasponu. Nesumnjivo je u tom smislu najznačajnija ostava iz Trilja čiji sadržaj ukazuje na raspon od kraja 12. do prve pol. 14. stoljeća. U ostavi od sto komada novčića, najraniji su oni O. Malipiera (1178.-1192.) kojih je evidentirano oko 15 komada, a najkasniji spalatini tipa V (1327.-1357.), oko 30 komada.²³ Gotovo sukladno svjedočanstvo o kolanju malog denara O. Malipiera u 14. stoljeću pokazuje i ostava iz Vrhtrebnje u kojoj su *piccoli* O. Malipiera najraniji, zatim su zastupljene monete svih mletačkih duževa kraja 13. i poč. 14. stoljeća čiji se novčići susreću i u našim kasnosrednjovjekovnim nekropolama (J. Contarini, L. Tiepolo, G. Dandolo, P. Gradenigo). Primjerci moneta 13.-14. stoljeća Mantove, Padove, Tridenta i Verone također su već uočeni na ovim nekropolama, ali i gorički Albert II. (1271.-1304.) i konačno Albert III. koji počinje kovati tek od 1304. godine.²⁴ Utoliko je raspon ove ostave gotovo sukladan s nalazom u grobu 437 na Sv. Spasu, od kraja 12. do prve pol. 14. stoljeća. Izvanredno je važno istaknuti da triljska ostava sadrži više moneta, a ne samo jedan ili dva primjerka O. Malipiera jer su upravo ti mali denari zasvjedočeni na više kasnosrednjovjekovnih nekropola u Dalmaciji (Sv. Spas, Biskupija, Begovača, Galovac) i to redovito kao najraniji primjerci.

¹⁸ S. GUNJAČA, Starohrvatska crkva..., 132.

¹⁹ N. JAKŠIĆ, Nakit 14. stoljeća..., 332, bilj. 3 i 4 gdje sam prvi put upozorio na ova dva važna nalaza iz ostava uz tamo predočenu literaturu.

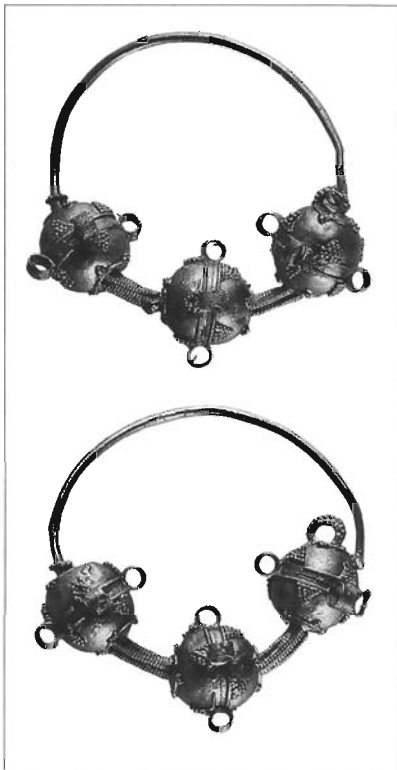
²⁰ A. MILOŠEVIĆ, *Stećci i Vlasi...*, 36.

²¹ Š. BEŠLAGIĆ, *Grborezi-srednjovjekovna nekropola*, Sarajevo, 1964, 43.

²² ISTO, 28.

²³ N. GABRIĆ, Skupni nalaz novaca grada Splita u Trilju, *Numizmatičke vijesti*, Zagreb, 25 (1967), 15. Sadržaj ostave je slijedeći: Spalatin I/II 1. kom., Spalatin II/I 17 kom., Spalatin II/II 34 kom., Spalatin V 30 kom., Verona-Fridrik II. 2 kom., Brindisi-Fridrik II. 1 kom., Venecija O. Malipiero 16 kom. (Kolegica V. DELONGA koja je pregledala nalaz upozorila me je da su od 16 mletačkih primjera koje je autor sve identificirao kao O. Malipiero, 3 primjerka koji su E. Dandolo (1182.-1205.), a takav je pronađen i na groblju u Galovcu. Izražavam joj inače dužnu zahvalnost na svesrdnoj pomoći tijekom skupljanja numizmatičkih podataka s nekropole na str. 171. Važna je i pojava ostalih tipova spalatina, onih koji su kovani tijekom 13. stoljeća u ovoj ostavi jer su i oni učestali sadržaj kasnih nekropola, jednako kao i emisija Verone u doba Fridrika II. (1197.-1250.) koja je također ustanovljena na našim kasnosrednjovjekovnim nekropolama. Vidi str. 171.

²⁴ I. MIRNIK, Novac akvilejskih patrijarha iz Vukovara i opticaj akvilejskih denara u našim krajevima, Arheološka istraživanja u Slavoniji i Baranji, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb, 9 (1984), 227. Na ovu se ostavu izvanredno ilustrativno naslanja svojim sadržajem ona iz Bribira, (vidi V. DELONGA, Numizmatika, *Bribir u srednjem vijeku*, Split, 1995, 81), u kojoj je najraniji novčić G. Soranzo (1312.-1328.), pa se preko F. Dandola (1329.-1339.) i B. Gradeniga (1339.-1342.) zaključuje s A. Dandolom (1343.-1354.), sve primjercima koji su zastupljeni u našim kasnosrednjovjekovnim nekropolama, a neki i s trojagodnim naušnicama. Prilika je na ovom mjestu, a vezano uz sastav mletačkih emisija u sadržaju ostave iz Vrhtrebnja, skrenuti na to pozornost kolegi Buriću koji insistira na novčiću G. Dandola (1280.-1289.), kao neprijepomom dokazu ukopa u istom grobu u 13. stoljeću, želeći time ukazati na naše nedosljedno tumačenje glede pojave novca u 13. stoljeću u kasnosrednjovjekovnim nekropolama u Dalmaciji. T. BURIĆ, *Srednjovjekovno selo...*, 106, bilj. 22.

Prsten, grob 1026
Naušnice, grob 922

Nije prijeporno da se je, za utvrđivanje čvršće i sigurnije datacije, metodološki ispravnije osloniti na pokazatelje iz ostava jer se odlaganje svake ostave datira relativno sigurno na temelju najkasnije emisije sadržane u njoj. Naprotiv, datiranje s osloncem na pojedinačne numizmatičke primjere vrlo je nesigurno, posebno kada iste takve monete učestalo susrećemo u skupnim nalazima (grobovima ili ostavama) zajedno s mnogo poznijim emisijama, što onda neposredno svjedoči o dugotrajnom kolanju i upotrebi iste monete u rasponu od preko jednog stoljeća. Tako novčići iz predočenih grobnih nalaza s trojagodnim naušnicama mogu služiti samo kao *terminus post quem* za datiranje s njima odloženih trojagodnih naušnica.

Numizmatički nalazi u raznovrsnim arheološkim slojevima i prilikama zahtijevaju uvijek nanovo preispitivanje čitavoga niza okolnosti prije nego što ih se promovira u kronološki reper stanovite vrijednosti. Tako i u slučaju srednjovjekovnih moneta u kasnosrednjovjekovnim nekropolama u prostoru jadranskoga zaleda treba sagledati numizmatičku baštinu u cjelini, ustanoviti okolnosti njihove pojave i vrijeme njihova opticaja, jednako kao što valja sagledati i pogrebne običaje vezane uz nalaze moneta u grobovima. Utoliko predočena numizmatička baština s kasnosrednjovjekovnih nekropola širega prostora (str. 171) upućuje na stanovite konstante koje uvijek treba imati u vidu kada je riječ o datiranju grobnih nalaza zatečenom monetom. Od novčića kovanih do sredine 14. stoljeća u grobovima dolazi samo mali denar, pretežno mletačke provenijencije "*piccolo denaro*" a onda i bagatini drugih gradova (Verona, Mantova, Padova, Trident, Split...). U pretežitoj pojavi mletačkih malih denara na srednjovjekovnim nekropolama neobično je važno uočiti da su najranije emisije upravo one O. Malipiera (1178.-1192.) i E. Dandola (1192.-1205.), a da onda slijedi znatan vremenski hijatus od 60-70 godina bez jednog mletačkog primjerka sve do pojave malih denara L. Tiepola (1268.-1275.) i ostalih duždeva 14. i 15. stoljeća čije su monete evidentirane u grobovima. Bez sumnje je važno ustanoviti zašto na našim nekropolama nema mletačkih emisija 13. stoljeća, sve do posljednje njegove četvrtine, pogotovo kad iz predočene statističke slike vidimo da upravo mletački primjerci čine 50% ukupnih numizmatičkih nalaza. Uzrok takvog stanja je monetarna reforma koju je, vezano uz IV. križarski pohod, proveo E. Dandolo, koji oko 1200. godine prekida tradiciju kovanja *piccola*, a počinje po prvi put emitirati *grosso* sa *mezzodenarima* i *quatorlom*.²⁵ Te emisije, kako je vidljivo, uopće ne nalazimo u grobovima.

Tek se od vremena dužda L. Tiepola (1268.-1275.) ponovno počinje kovati mali denar, *piccolo* u novom odnosu prema *grossu* (1/32) i odmah ga opet susrećemo u grobovima naših srednjovjekovnih nekropola (Biskupija, Grborezi, Galovac, Putalj).²⁶ Kako na našim nekropolama nije do sada zabilježen niti jedan primjerak mletačke monete emitirane u vremenu od 1200.-1263., a to znači u razdoblju koje ne koristi *piccolo*, onda je jasno da u 13. stoljeću (barem do 1268.) nema novčića u grobovima. Pojava malih denara O. Malipiera i E. Dandola s kraja 12. stoljeća u ostavama 14. stoljeća, primjerice u Trilju, jasno ukazuje na

²⁵ N. PAPADOPOLI, *Monete di Venezia*, Venezia, 1893, 80.

²⁶ N. PAPADOPOLI, *nav. dj.*, 102, 108, 110. Što se pak mletačkih solida tiče, njih uvodi tek A. Dandolo 1353. s odnosom prema *grossu* 4/1, a prema *piccolu* 1/12 i od tada su redovita emisija. ISTO, 173.

ponovno puštanje u opticaj mletačkih "starih rezervi", maloga denara najranije od vremena L. Tiepola, tj. od 1268. Tako su oni, kao "svježja" moneta krajem 13. i u cijeloj prvoj pol. 14. stoljeća ušli u opticaj ravnomjerno s malim denarima svih drugih mletačkih duždeva toga razdoblja. Nedostatak mletačkih nominala razdoblja 1200.-1268. u tisućama istraženih srednjovjekovnih grobova u Dalmaciji jednako nas upućuje i na tumačenje nalaza moneta drugih središta kovanih tijekom 13. stoljeća. Primjerci Fridriha II. (1192.-1250.) Verone i Brindisia također su sastavni dio ostave u Trilju zajedno s onima O. Malipiera i E. Dandola. Odloženi su u skrovište tek u 14. stoljeću pa se ne bi moglo tvrditi da bi upravo oni, umjesto mletačkih, dospijevali u naše srednjovjekovne nekropole u ono vrijeme hijatusa (60-70 godina 13. stoljeća) u nedostatku mletačkih malih denara.

Dvjesto ostavama iz Pridrage i Lipove glavice precizno je datirano odlaganje trojagodne naušnice u prva dva desetljeća 15. stoljeća, dok naprotiv pojedinačni nalazi s novčićima indiciraju ranije vrijeme i veliki raspon od kraja 12. do kraja 14. stoljeća. Samo pojedinačni nalaz iz Biska s monetom F. Foscarija (1443.-1444.) ali s čvršćim osloncem u natpisu na stečku, upućuje pak prema sredini 15. stoljeća. Upruči se u metodološki najčvršće oslonce, a to su tri slučaja iz dvije spomenute ostave i vrijedan nalaz iz Biska, sve iz 15. stoljeća, prihvatljivo je kao relativno pouzdane pokazatelje ocijeniti još samo one pojedinačne slučajeve koji indiciraju vremenski relativno blisku dataciju, a to znači još samo one s monetama druge pol. 14. stoljeća, ocjenjujući ih dobrim orijentiranjem. Nije se uputno poslužiti ni takvim primjercima za posve preciznu dataciju zato što su monete druge pol. 14. stoljeća neizostavni sadržaj svih važnih ostava prvih desetljeća 15. stoljeća.²⁷ Tako nam zapravo trojagodne naušnice, dobro datirane u prvu pol. 15. stoljeća, pobliže otkrivaju vrijeme u kojem su novčići ranog razdoblja (oni od kasnog 12. do ranog 14. stoljeća) dospjeli u grobove, upravo kako to pokazuju i grobni nalazi s više novčića u grobu na Sv. Spasu (437) ili u Grborezima (98, 199), a jednako tako i spomenute ostave novca osobito ona iz nedalekog Trilja ali i druge.²⁸ U tom pravcu svjedoči i stratigrafska slika na Sv. Spasu koja pokazuje da trojagodne naušnice i srednjovjekovni novčići (oni kovani od kraja cca. 12. do cca. sredine 15. stoljeća) čine jedinstveni kulturni sloj.²⁹

Nešto raniji kulturni sloj od ovog kasnogotičkog na groblju kod Sv. Spasa izražen je u nalazima naroskanih naušnica i onih s tri granulirana koljenca. Njihova puna primjena, prema ovdje dobivenim rezultatima, izražena je krajem 13. i u prvoj polovici 14. stoljeća s tim da su naroskane naušnice nešto rjeđe i pojavljuju se možda nešto ranije. U svakom slučaju takvo datiranje opet govori o gotičkom razdoblju. Osvrnemo li se u ovom slučaju na prethodnu literaturu, uočiti ćemo stanovita nesuglasja, s tim da se u skorašnjim radovima stavovi nekih autora pomalo približavaju rezultatima koje nameće analiza nekropole na Sv. Spasu, a koje smo i ranije predložili za nekropolu na Begovači. Dugo vremena nije bilo nikakve dvojbe oko toga da bi naušnice s tri granulirana koljenca i naroskane naušnice bile proizvod ranijeg srednjega vijeka pa su datirane kao i većina drugih nakitnih oblika u

²⁷ Kada je riječ o novcu kovanom kroz drugu pol. 14. stoljeća, osobito onom u našim kasnosrednjovjekovnim nekropolama (ponajviše mletački novci, novci Ludovika I. Anžuvinca i poneki akvilejski) onda valja upozoriti da su ti novci sastavni ili pretežni dio svih ostava prvih desetljeća 15. st. Uz spomenutu ostavu iz Lipove glavice čiji je raspon od Nicolao di Bohemia (1350.-1358.) do Antonija II. Panciera (1402.-1411.) i Mihovila Stena (1400.-1413.), zatim pridrašku ostavu s rasponom od F. Dandola (1329.-1339.), preko svih slijedećih duždeva do M. Stena (1400.-1413.) i do monete Dalmatiae (1410.-1414.), preko ugarskih novaca Ludovika Anžuvinca (1342.-1382.), svih akvilejskih patrijarha druge pol. 14. do A. II. Panciera (1402.-1411.) i splitskih, hercega Hrvoja (do 1413.), treba svakako istaknuti i ostavu iz Vukovara s preko 1000 komada u rasponu od padovanskih Jacopa II. de Carrara (1345.-1350.), akvilejskih Nicolao di Bohemia (1350.-1358.) i mletačkih Andrea Dandola (1343.-1354.) do Ludovika II. de Tech (1412.-1423.), a uključuje i ostale onovremene akvilejske (osobito Antonio II. Pancier), mletačke (Andrea Contarini, Andrea Venier), i ugarske novce (Ludovik I. Anžuvinski). Gotovo isti raspon i vrlo sličan sadržaj pokazuje i važna ostava od oko 1000 komada iz Široke kule, vidi: I. MIRNIK, nav.dj., 223.

²⁸ Što se tiče ostava novca, kojima smo ovom prilikom posvetili nešto veću pažnju, a sve u cilju što sustavnije analize pojave moneta na kasnosrednjovjekovnim nekropolama, treba primijetiti da se, u odnosu na probleme koji su ovdje postavljeni, razlikuju dvije osnovne grupe. Ranije ostave s novčićima kakvi dolaze na našim nekropolama sadržavaju one kovane od kraja 12. do prve pol. ili sredine 14. stoljeća, a kasnije ostave su one u kojima su novci kovani od sredine 14. do prvih desetljeća 15. stoljeća. Utoliko dopuštaju elaboriranje stanovitih zaključaka koji će nužno imati odraza i na datacije kod pojedinačnih primjeraka evidentiranih u nekropolama. Kada je riječ o nekropolama na kojima je snažno zastupljen kasnosrednjovjekovni sloj, ostave prvog tipa (Trilj, Vrhrebnje) upućuju na početak i prvu polovicu 14. stoljeća kao na vrijeme u kojem su u grob odloženi novčići kovani u velikom vremenskom rasponu od 120-150 godina, tj. od kraja 12. do sredine 14. stoljeća. Naprotiv u drugoj grupi (Lipova glavica, Pridraga, Vukovar, Široka kula) sadržani su oni novčići koji su na kasnosrednjovjekovnim nekropolama i

najzastupljeniji, a kovani su od sredine 14. do početka 15. stoljeća. U njima je raspon manji, oko 60-70 godina, pa je i vrijeme njihova kovanja mnogo sigurniji oslonac za relativno čvršću dataciju. Posebno je važno istaknuti da se izrazito rane monete (O. Malipiero) koje su potvrđene kao sadržaj skupnih nalaza do prve pol. 14. stoljeća, ne pojavljuju unutar sadržaja ostava s numizmatičkom građom druge pol. 14. stoljeća i time jasno pokazuju da je grobovima s novčićem O. Malipiera gornja granica cca. sredina 14. stoljeća. Sadržaj nabrojenih ostava pokazuje ujedno kako za sada nema takvih indikatora koji bi neprijeporno svjedočili o pojavi novčića u grobovima prije početka 14. (ili najranije kraja 13. st.).

²⁹ Dakako ovdje se ne misli na ranosrednjovjekovne nekropole, kao ni na nekropole koje imaju obilježja bjelobrdske kulture, pa i na njihove odjeke u Dalmaciji kao što je slučaj gr. br. 422 na Begovači; vidi: N. JAKŠIĆ, *Crkve na Begovači...*, str. 407.

³⁰ Kao sinteza takvih stavova ponajprije D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, 96-97; slično i R. JURIC, *Nakit u srednjem vijeku* (dalje: *Nakit u srednjem vijeku...*), *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas*, Zadar, 1981, 57, uvrštava ih u svoju II. fazu razvitka srednjovjekovnog nakita s datacijom od 9.-12. st.

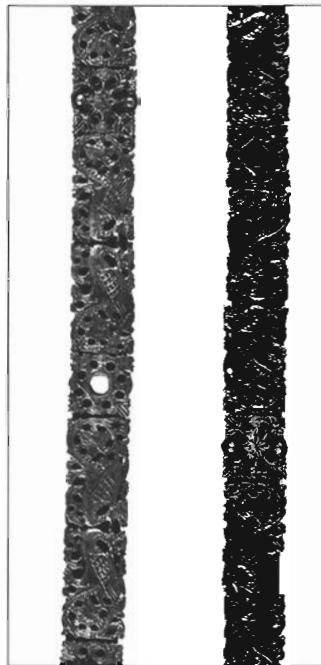
³¹ N. JAKŠIĆ, *Crkve na Begovači...* 407-433, posebno T. V i VI.

³² D. JELOVINA, N. Jakšić, *Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola* (dalje: N. Jakšić...), *Starohrvatska prosvjeta*, Split, ser. III, 20 (1992), 301-308.

³³ M. ZEKAN, *nav. dj.*, 48.

³⁴ Tako za prvu naušnicu br. 370 stavlja dataciju 12.-15. st., a za drugu, br. 313 dataciju 11.-13. st. Naušnicu s tri granulirana koljenca sa bibrirske nekropole Greblje, br. 41, datira pak u 10.-12. st., a cijelu nekropolu u 10.-13. st.; ISTI, 51, 59 i 63.

³⁵ R. JURIC, *Srednjovjekovni nakit u Kaštelima, Zbornik Kaštel Sućurac od prapovijesti do XX stoljeća*, Split, 1992, str. 143. Nismo do sada bili u prilici osvrnuti se na strukturnu podjelu srednjovjekovnih nakitnih oblika u tri faze kako to na više mjesta zastupa autor, prvi put u: R. JURIC, *Nakit u srednjem vijeku...*, str. 51. Prilika je na ovom mjestu upitati, zašto autor tako velik raspon od početka 12. do 15. stoljeća tretira kao jedinstvenu fazu u razvitku nakitnih oblika. Iz njegovih je radova vidljivo da se povodi za etapama hrvatske političke povijesti, u ovom slučaju od ulaska u zajednicu s Ugarskom na početku 12. stoljeća do turskih nasrtaja u

1. Detalj pojasa s aplikama
2. Srebrni pozlaćeni gotički
pojas iz groba pod
najvećim stečkom

razdoblje 9. 10. i 11. stoljeća.³⁰ Raspravljajući o složenim stratiografskim odnosima na nekropoli u Begovači i izdvajajući joj pojedine stilsko-vremenske horizonte, po prvi put smo naroskane naušnice i one s tri granulirana koljenca definirali isključivo kao nakit gotičkog sloja određujući i okviru dataciju za cijeli taj horizont zajedno s trojagodnim naušnicama u 14. i 15. stoljeće.³¹ Žučna reakcija koja je uslijedila odnosi se na naš članak u cijelosti, njome se ne prihvaća ništa od tamo ponuđenog pa tako ni karakterizacija ovih naušnica u gotički sloj iako se one izrijeckom u kritici ne spominju.³² Ipak u katalogu izložbe o Bribiru, M. Zekan drugačije datira naroskane naušnice i naušnice s tri granulirana koljenca s bibrirskih nekropola Dol i Tjeme. Nekropolu nastalu oko gotičke crkve na položaju Tjeme datira u razdoblje od 14.-16. stoljeća, kao i nalaze na njoj, među kojima je i naušnica tipa s tri granulirana koljenca.³³ Nekropolu na položaju Dol, na kojoj je evidentirana i naroskana naušnica pravilno vezuje uz nastanak samostana u drugoj polovici 13. stoljeća. Time se primiče našim prijedlozima njihove datacije na Begovači. Autor uočava pojavu ovih naušnica na kasnosrednjovjekovnim nekropolama Bribira koje nisu ustanovljene prije kraja 13. stoljeća ali je iz pojedinačnih kataloških obrada vidljivo da ih smatra i ranijima te rasteže dataciju.³⁴ Primjetno je kako i drugi autori korigiraju svoja stajališta o datiranju ovog nakita prema našim analizama nekropole na Begovači. Tako R. Jurić, ostaje kod datacije naušnica s tri granulirana koljenca u svoju II. fazu koju datira od 9. do 12. stoljeća ali pod utjecajem našeg rada o Begovači ispravlja datiranje naroskanih naušnica prebacujući ih sada u svoju III. fazu od 12.-15. stoljeća.³⁵ Jednako se i T. Burić približava dataciji naroskanih naušnica u 13.-14. stoljeće.³⁶ M. Zekan u nedavnom preglednom

radu o bibrirskim nekropolama pojašnjava dataciju naroskanih naušnica, ne ranije od 13. st. na nekropoli Dol i ne ranije od 14. stoljeća na nekropoli Tjeme.³⁷ Ž. Krnčević, pak, također pomiče datiranje naušnica s tri granulirana koljenca u 12.-14. stoljeće, pozivajući se na naše analize.³⁸ V. Kovačić primjećuje da su naušnice s tri granulirana koljenca na groblju u Gatama u sloju ukopa uz romaničku crkvu, pa ih i naziva romaničkim.³⁹ Sve su to mišljenja koja pokazuju da se razložno odustaje od datacije u 9. 10. ili 11. stoljeće. Ta se mišljenja sada ipak sve više podudaraju s datacijom kakva rezultira analizom stratigrafije nekropole sa Sv. Spasa, prema kojoj ove naušnice idu u drugu polovicu 13. i još više u prvu polovicu 14. stoljeća, s tim što naušnice s tri granulirana koljenca traju do kraja 14. stoljeća. Time je naša kvalifikacija ovog nakita kao gotičkog, izrečena 1989. samo čvršće potkrijepljena.⁴⁰ Umjesnim mi se čini podsjetiti kako nisu do sada evidentirane ove naušnice zajedno s novčićima, bilo u grobu ili ostavi za razliku od onih trojagodnih. I po toj se pojavi, kao i po stratigrafskoj slici na Sv. Spasu jasno odvajaju kao raniji, ipak gotički sloj. Zanimljivo je utoliko primijetiti kako ih nema niti u jednom primjerku na nekropolama u Grborezima i Maljkovu, o kojima nešto kasnije. To zato što su Grborezi i Maljkovo izrazito kasnosrednjovjekovne nekropole bez ranogotičkog sloja, a u njima ipak ima numizmatičkih nalaza kovanih u 13. stoljeću.

Ostaje da se osvrnemo na datiranje prvog kulturnog horizonta na nekropoli. U neku ruku se datiranje nameće samo po sebi, posebno stoga jer nije uočen diskontinuitet koji bi mogao provocirati stanovite dileme. Taj prvi horizont vremenski prethodi ovom gotičkom za koji smo kazali da nije mlađi od sredine ili druge polovice 13. stoljeća. Utoliko je kraj prvom kulturnom sloju i definiran u sredini ili drugoj polovici toga stoljeća, a početak mu je u ovom času teže odrediti. U prvoj fazi groblje nije bilo veliko ali nije moguće precizno utvrditi koliki bi to bio broj grobova koji je prethodio gotičkim pokopima, vjerojatno ne veći od 150 grobova. Karakteristične nalaze predstavljaju naušnice-ukosnice, obične karičice i karičice s tri koljenca od uvijene žice. To je ona grada koja se neizostavno datira u vrijeme 9.-11. stoljeća i tu za sada nema pomaka u znanstvenoj literaturi.⁴¹ Svakako takvu smo arheološku gradu 1989. godine definirali kao inventar romaničkog

Slučajni nalaz

drugoj pol. 15. stoljeća. No u ta se gotovo tri stoljeća na stilskom planu odigrava vrlo dinamičan razvoj kroz romaničku i gotičku umjetnost, pa jednako tako i u nakitnim oblicima i tehnikama. Stoga ima puno prostora da se to vrijeme raščlani u više etapa. Isto vrijedi i za njegovu fazu II koja ide od početka 9. do početka 12. stoljeća, opet prema političkoj povijesti Hrvata (od pokrštenja do zajednice s Ugarskom) u kome su se u vremenskom razdoblju od 300 godina dogodile itekako značajne promjene na umjetničkom planu u kojima participira i nakit.

³⁶ T. BURIC, *Srednjovjekovno selo...*, 109. Njegova je formulacija nedovoljno jasna pa sam je dužan prenijeti u izvorniku s otvorenom mogućnosti da sam pogrešno slijedio njegov neprecizan tekst, a odnosi se na grobove kod Sv. Jure u Putalju: "Vremenski bi donji sloj grobova trajao oko 200 godina, tj. do 13.-14. st. Od rijetkih nalaza najčešće su obične karičice, te par srebrnih naroskanih naušnica s tri koljenca".

³⁷ M. ZEKAN, nav. dj., 50-53.

³⁸ Ž. KRNČEVIĆ, nav. dj., 284.

³⁹ V. KOVAČIĆ, nav. dj., 252.

⁴⁰ To što je za ove naušnice tada određena datacija u 14. i 15. stoljeće, bio je razlog okvirno vremensko opredjeljenje cjelovitog gotičkog sloja, uključivši i onaj kasnogotički s trojagodnim naušnicama. No tada sam naglasio da je riječ o okvirnoj dataciji ističući: Podrobnija analiza svake pojedine nekropole ponudit će, nadamo se, repere njena ustanovljenja i trajanja. N. JAKŠIĆ, *Crkve na Begovači...*, 432.

⁴¹ Vidi D. JELOVINA, *Starobrvatske nekropole...*, str. 90-106; R. JURIC, *Nakit u srednjem vijeku*, str. 56-59, datira II. svoju fazu od 9.-12. stoljeća. Jedino M. ZEKAN, nav. dj., datira nalaze s nekropole Greblje u 10.-13. stoljeće, a oni s izuzetkom jedne karičice s tri granulirana koljenca odgovaraju onome što smo definirali ovdje, a i ranije, romaničkom fazom. Što više, i on se koristi tim stilskim terminom "...nekropola Greblje ostaje u funkciji kroz cijelo vrijeme romanike...", 48. Ostaje naprotiv posve nerazumljivo zašto vrlo slične nalaze s nekropola na Vratnicama i Novome putu onda datira mnogo ranije, Novi put u 8.-9., a Vratnice u 8.-10. st. Time jedinstveni kulturni sloj ovih groblja, kojega mi nazivamo romaničkim, rasteže od 8. do 13. stoljeća.

⁴² N. JAKŠIĆ, Crkve na Begovači..., 407-433.

⁴³ Osim D. JELOVINE, N. Jakšić..., 301-308, kritički se je na predloženi romanički sloj osvrnuo i T. BURIC, Srednjovjekovno selo..., ostajući kako kaže u bilj. 22 "pri Karamanovoj kronologiji", ali pri tom netočno interpretira pojedine naše stavove, suprotstavljajući se nečem što nigdje nismo ni rekli!

Odnos prema susjednim grobljima kasnog srednjeg vijeka

obilježja,⁴² što nije naišlo na razumijevanje.⁴³ Stratigrafska slika nekropole kod Sv. Spasa daje nam još jednom za pravo. Riječ je o sloju koji evidentno traje u 13. stoljeću, a koji se u karakteru građe poklapa s mnogim grobljima na redove kako smo već istakli. O početku pokapanja kod Sv. Spasa bilo bi zaista uz postojeću dokumentaciju previše hrabro suditi, no prema veličini toga najstarijeg dijela nekropole i broju mogućih grobova ili pokopavanja u njemu teško da je mogla trajati 200 godina! Ostaje zato jedino opća ocjena da je to romanički sloj i time se za sada treba zadovoljiti.

Prema općenitoj slici koju pokazuje nekropola kod Sv. Spasa dominira njezin kasnosrednjovjekovni lik i stoga je uputno napraviti usporedbe sa susjednim nekropolama slična obilježja. Ovdje prije svega mislim na nekropole u Grborezima kod Livna, u Maljkovu u gornjoj Cetini južno od Sv. Spasa, Brnazima kod Sinja i dakako na nekropolu uz Crkvinu na Biskupiji kod Knina. Svaka od njih ima svoje specifičnosti iako su značajkama većine nalaza umnogome bliske ovoj kod Sv. Spasa.

Nekropola u Grborezima ponajbolje može služiti za očitovanje sukladnosti i razlika jer je cjelovito obrađena i publicirana.⁴⁴ Temeljna razlika u odnosu prema Sv. Spasu leži u tome što je groblje Grborezi bez crkve. Osim toga raniji srednjovjekovni sloj (onaj koji definiramo kao romanički) na njoj nije zabilježen pa je razvidno da će komparacije biti moguće samo na razini gotičkog, pače kasnogotičkog sloja. Zajednička su obilježja ipak izrazita. I u Grborezima i na Sv. Spasu brojni su nadgrobni spomenici, uglavnom bez ukrasa, na jednoj i na drugoj nekropoli trojagodne su naušnice najizrazitiji i najučestaliji nalazi. Jedna i druga ima relativno dobro zastupljene numizmatičke nalaze, pretežno 14. i 15. stoljeća. U tome im je bliska i nekropola u Maljkovu.⁴⁵ Ona je relativno mala, grobovi nisu bili obilježeni kamenim nadgrobnim spomenicima ali u nalazima dominiraju trojagodne naušnice i novci 14. i 15. stoljeća kao na prethodnim dvjema nekropolama. Što se pak tiče groblja uz ostatke crkve na Crkvini u Biskupiji kod Knina, prilično je otežano, zbog davnih nemetodičnih istraživanja, koristiti tamo utvrđene nalaze u komparativne svrhe. Ipak postojeća dokumentacija svjedoči o dodirnim točkama sa Sv. Spasom; nekropola je nastala uz crkvu, brojni su na njoj kameni nadgrobni spomenici, izrazito su na njoj zastupljene trojagodne naušnice ali i nalazi karakteristični za raniji vremenski horizont. Sadržavala je numizmatičke nalaze od kasnog 12. do 15. stoljeća ali je dokumentacija o tome vrlo manjkava iako smo neke podatke prikupili.⁴⁶ Za nas su na ovom mjestu važni romanički, raniji gotički i dominirajući kasnogotički sloj.

U 266 istraženih grobova na nekropoli Grborezi zabilježeno je 25 pokopa s trojagodnim naušnicama (95, 102, 129, 130, 136-dva, 139, 142, 169, 172, 173, 174, 177, 185, 187, 190, 226, 233, 245) ili pak razvijenijom varijantom s kruškolikim privjeskom (1, 35, 54, 92, 120, 232), što u odnosu na 266 grobova čini 9,3 % u odnosu na Sv. Spas gdje je omjer cca. 80 na 1026 a to je 7,8 %. No taj je postotak samo prividno različit u korist nekropole na Grborezima jer tamo nema romaničkog i ranogotičkog sloja gdje

⁴⁴ Š. BEŠLAGIĆ, *nav. dj.*

⁴⁵ D. JELOVINA, Kasnosrednjovjekovna nekropola "Grebje" u selu Maljkovu, *Starobrvatska prosvjeta*, Zagreb, Ser. III, 7 (1960), 255.

⁴⁶ Ovo je prigoda da se podstakne sustavna obradba i objava rezultata arheoloških istraživanja s ovog najznačajnijeg lokaliteta u Hrvatskoj. Manjkava dokumentacija zacijelo će priječiti postizanje rezultata koje bi trebalo očekivati ali se čini da ipak ima smisla pristupiti tako formuliranom zadatku, kao što je uostalom pokazala i objava cjelovite građe s lokaliteta Sv. Spas na ovom mjestu.

trojagodne naušnice ne možemo ni očekivati. Ako ti raniji slojevi, koje nekropola na Grborezima nema, kod Sv. Spasa broje barem 150 grobova (do pojave trojagodnih naušnica) onda bi i na Sv. Spasu odnos grobova i nalaza trojagodnih naušnica bio oko 9,1 %, dakle otprilike jednako kao i u Grborezima.

Osim trojagodnih naušnica kasnogotički sloj obilježavaju i ostaci tkanja sa srebrnom žicom, željezne kopče te željezne i brončane alke. I ti su nalazi ravnomjerno zastupljeni na nekropoli u Grborezima, a zabilježen je i grobni nalaz s trojagodnom naušnicom i ostacima tkanja u istom grobu kao i na Sv. Spasu.⁴⁷

Nekropola u Maljkovu sa 140 istraženih grobova bliska je Sv. Spasu po nalazima trojagodnih naušnica, numizmatičkim primjercima i prstenju. Ipak je postotak grobova s trojagodnim naušnicama na njoj tek 4,2 %, po čemu je svakako siromašnija, kao i po tome što u grobovima nema traga tkanju od srebrne niti.

Mnogo je dodirnih točaka između nekropole kod Sv. Spasa i one na Mijoljači u Brnazima kod Sinja.⁴⁸ Obje su nastale uz predromaničke objekte. Na objema je izrazit kasnogotički sloj (u Brnazima trojagodne naušnice u gr. br. 13, 88, željezne kopče u gr. br. 56, 86, 93 te prstenje u gr. br. 56, 83, 92, 93 koje tipološki odgovara onome u sloju trojagodnih naušnica na Sv. Spasu). Nekropola u Brnazima ima i romanički sloj predstavljen karičicama (23, 37, 42) i jednojagodnim naušnicama-ukosnicama (105 i nalazom iz uništenog groba).

Zanimljivo je i u kontekstu prijašnje rasprave o numizmatičkim nalazima usporediti koje se monete pojavljuju u grobovima na ovim nekropolama.

Uvid u numizmatičke nalaze na raspravljanim ali i ostalim kasnosrednjovjekovnim nekropolama ukazuje na monete određenih vladara ili gradova koji su učestali na ovim grobljima. Od mletačkih najčešći su: A. Contarini u 7, O. Malipiero u 6, P. Gradenigo u 6 primjeraka, preko ugarskih Ludovika Anžuvina u 19, te do akvilejskih Antoniusa II. de Portogruaro, patrijarha, u 11 primjeraka. Najčešće se ponavljaju, dakle, monete druge pol. 14. i poč. 15. stoljeća (38) te mletački piccoli 12.-14. stoljeća (12) koji su ušli u opticaj nakon 1268. godine. I pojedine druge monete imaju stanovitu frekvenciju (F. Dandolo, G. Dandolo, M. Sten, Padova, Trident, Verona) pa je gotovo sigurno da su neki upravo iz ovih popisa bili u sastavu onih "neidentificiranih" na nekropoli kod Sv. Spasa. Razvidno je iz primjera izrazito kasnosrednjovjekovnih groblja u kojima su monete čest nalaz, a koje nemaju ranijeg kulturnog sloja (Grborezi i Maljkovo), da se odlaganje novčića u grob afirmira u ono vrijeme kada su u punoj upotrebi trojagodne naušnice. U njima su ipak sadržane monete 13. stoljeća (L. Tiepolo, J. Contarini, R. delle Torre, Verona-Fridrih II.).

⁴⁷ Š. BEŠLAGIĆ, *nav. dj.*, 13.

Među 1026 grobova istraženih na nekropoli kod Sv. Spasa posebno se vrsnoćom nalaza u njima ističu tri: grob br. 834 koji je sadržavao zlatni prsten i ostruge, grob br. 1026 u kome su pronađeni zlatni prsten i ostruge ali i čitav niz srebrnih puceta, te konačno grob pod najvećim stećkom na nekropoli u kome su osim jednog zlatnog prstena pronađene aplikacije i garnitura za zakopčavanje nekoć raskošnog srebrnog pojasa. Svi su ti nalazi na

*Važniji nalazi i
nakit u povijesnoj
gradi*

Grob 177

ovoj nekropoli jedinstveni. Tri se zlatna prstena nalaze isključivo u ova tri groba, ostruge sa zvjezdicom kao obilježje konjanika viteza u dva od spomenuta tri groba, te konačno srebrni pojas, kao izuzetak, uz pokojnika koji je zaslužio da njegov grob na nekropoli bude obilježen monumentalnim nadgrobnim spomenikom. Utoliko se ova tri groba izdvajaju od standarda arheoloških nalaza na nekropoli i uopće iz standarda na istraženim kasnosrednjovjekovnim nekropolama u Hrvatskoj i Bosni. Svjedoče ujedno izravnije o klasnoj diferencijaciji unutar društva koje je za svoje posljednje počivalište odabralo šematorij kod drevne zanimljive starohrvatske crkve Sv. Spasa, koja svojim visokom tornjem na pročelju dominira Spaškim poljem u ambijentu srednjovjekovne Vrh Rike, kako se okolno polje i naselje kod izvora rijeke Cetine nazivahu u kasnom srednjem vijeku.

Izazvali su ovi nalazi davno, odmah po samom otkriću, znatiželju istraživača, posebno srebrni pojas kojega se zbog njegove neprijeporne onodobne skupocijenosti pripisalo članovima obitelji Čubranića ili Berislavića, srednjovjekovnih velikaša spominjanih u Vrh Rici tijekom 14. i 15. stoljeća, uokolo živog vrela rijeke omedenog masivima Dinare i Svilaje.⁴⁹ Opisan neposredno u tijeku istraživanja i marom vrijednog muzealca pribavljen za Muzej, ovaj je srebrni pojas pobudio stanovitu pažnju istraživača pa je i ocijenjen kao proizvod gotičkog zlatarskog umijeća s neusuglašenim promišljanjima o kulturno umjetničkom ambijentu u kome je ponikao.⁵⁰ Uočljive utjecaje francuskih ujednačenih zlatarskih ruktovorina izoštranim je okom iskusna istraživača zamijetio i istaknuo već C. Fisković, upozoravajući na neposredno zapadnoeuropsko podrijetlo jedinstvena zlatarskog proizvoda, ne propuštajući ujedno podsjetiti na znatna svjedočanstva u arhivskoj građi srednjovjekovnih dalmatinskih komuna gdje su skupocjeni srebrni pojasevi sa razvidnim atributima "bosanski" ili "slavenski" višekrat zapisani u inventarima bogatijih njihovih žitelja ili uglednih velikaša Hrvatske i Bosne.⁵¹ Sukladno ocjenjujući stilsku pripadnost jedinstvenog vrhričkoga nalaza skrenusmo međutim pozornost na zapadnoeuropske zlatare u 14. i 15. stoljeću, djelatne u Dalmaciji, ističući među drugima Flamanca Rambota i Parižanina Ziletusa kod kojih su upravo takvi srebrni pojasevi naručivani u Zadru i Dubrovniku.⁵² Utoliko zamjetne stilske odlike zapadnoeuropskog postanja bivaju lakše objašnjive posredovanjem vještih zanatlija dalekog podrijetla bez potrebe da se odgonetaju složeni trgovački dodiri s udaljenijim europskim razvijenim zanatskim središtima. Jednake francuske zamjetne uzore na vrhričkom pojasu uočava i M. Wenzel ne poznajući, nažalost, spomenute hrvatske rasprave osim Gunjačine objave. Uključujući i apliku iz Stare Bile kod Travnika, na koju već ranije upozorismo u raspravi o vrhričkom pojasu, M. Wenzel ga datira oko 1330. godine pozivajući se na modne odlike frizura i odjeće njihovih ljudskih figura, dopunjavajući argumentaciju s prikazima grifona kao odlikom francuskih zlatarskih ruktovorina do sredine 14. stoljeća, određujući ih radionički pritom kao *Dalmatian and West Bosnian metalwork*.⁵³

Skupocjeni pojasevi sa srebrnim aplikama i bogatom garniturom za zakopčavanje često se spominju kao dio osobne

⁴⁸ S. GUNJAČA, Starohrvatska crkva..., 85.

⁴⁹ S. GUNJAČA, Historijsko-arheološka šetnja dolinom gornje Cetine, *Arheološka i historijska baština cetinske krajine, Zbornik cetinske krajine*, Sinj, 2 (1981), 147.

⁵⁰ S. GUNJAČA, Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas, *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, ser. III, 2 (1952), 227.

⁵¹ C. FISKOVIĆ, Les artistes français en Dalmatie du XIIe au XVIIe siècle, *Annales de l'Institut français de Zagreb*, 2e Seric.-N° 14-15-16-17, Zagreb, 1964-1965., 31-32, 35.; ISTI, Francuski gotički i renesansni majstori u Dalmaciji, *Mogućnosti*, XIV (1967), 1-2, 152.

⁵² N. JAKŠIĆ, Nakit 14. stoljeća..., 336. I. PETRICIOLI, *Prošlost Zadra II*, Zadar, 1976, 536.

⁵³ M. WENZEL, A Bosnian Kingdom metalworking tradition, Zagreb, *Peristil*, XXV-XXVI (1984-85), 27-28, 6 i 12.

imovine istaknutih ličnosti diljem Europe u srednjem vijeku, posebno od 13. stoljeća nadalje. Sačuvana je bogata povijesna građa, osobito u 14. i 15. stoljeću koja nam pokazuje da su učestalo korišteni u Engleskoj, Francuskoj, Španjolskoj, Veneciji i južnoj Italiji, Njemačkoj itd. Nosili su ih svi europski vladari i velikaši ali jednako tako i bogati građani. Također se često spominju i muški i ženski srebrni pojasevi. Neki su od takvih primjeraka sačuvani i u kolekcijama, a neki su otkriveni u grobovima velikaša visokog srednjeg vijeka. Utoliko je i moguće usporediti vrhrički nalaz sa sličnim poznatim primjercima.⁵⁴

Temeljno obilježje jedne grupe srebrnih pojaseva je njihova velika dužina te garnitura za zakopčavanje s alkom "otvorenog tipa" koja omogućava lakše rukovanje i udijevanje predice bez provlačenja kroz alku. Ostatak dužine pojasa ne omotava se dalje oko pasa već od predice pada slobodno do koljena, završavajući se kovanim jezičcem koji je obogaćen emajliranim pločicama s figuralnim prikazima. Krnja je alka oblikovana kao ljudska figura, i to su upravo one karakteristike koje zamjećujemo na pojasu iz Vrh Rike. Nekoliko takvih primjera je poznato i direktno se mogu povezati s vrhričkim pojasom. Primjerak iz Zähringen Muzeum Baden-Baden koji se datira oko 1340. ima na garnituri cizeliranu fantastičnu zvijer iz porodice mačaka sa ženskom ljudskom glavom kao i u Cetini, a kvalificiran je kao perzijski proizvod.⁵⁵ Pojasnoj garnituri iz 14. stoljeća sličnih osobina, s nešto manje figuralike, a više ornamentalnog pristupa, određuje se mletačka provenijencija. No našem je primjerku svakako najbližnji odlično sačuvani pojas u Cleveland Museum of Art u Ohio, podrijetlom iz Gruzije. Alkom "otvorenog tipa" dvodijelne garniture za zakopčavanje na kojoj je ženska stojeća figura i cizeliranim trodijelnim jezičcem u tipološkom je smislu identična s našim primjerkom.⁵⁶ I još jedan mletački primjerak u Metropolitan Museum of Art imade jezičac s dvjema emajliranim pločicama na kojima su pojedinačni ljudski likovi gotičkih osobina poput onih na pojasu iz Vrh Rike, a otvorena je alka ponovno oblikovana kao ženska stojeća figura.⁵⁷ Uz njihovu sustavnu obradu u literaturi se spominje i cetinski pojas s dvojdom oko radioničkog podrijetla, Venecija ili Dubrovnik.⁵⁸

Srebrni skupocjeni pojas, kao sastavni dio osobne opreme ili pak samo osobne imovine, zasjeđen je već ranim vijestima u kasnom 13. stoljeću u komunalnoj sredini Trogira ali i u Dubrovniku s pridjevom slavenski, a u prvoj polovici 14. stoljeća i u splitskoj sredini, što onda svakako podržava tako predloženu dataciju.⁵⁹ Dovoljno je spomenuti kako već dana 6. 12. 1335. godine *Domina Mariscaua, relicta condam Georgii Dimischi* izjavljuje da ju je Matul pok. Petra Petrače iz Splita, namirio "tam nomine et occasione bestiarum, casei, lane, cere, quam unius centure de argento et aliam mercantancium bladi."⁶⁰ Ipak su učestale vijesti o srebrnim pojasevima vezane za kasnije datume pa podsjećamo na Marulićevu Juditu kojoj *sjati se na bedrih prebitro kovan pas*, na što davno ukazao bješe C. Fisković⁶¹, ili pak blago što ga je 1546. Katarina, žena Jurja Benkovića, putujući ujaku nadbiskupu Đuri u Varadin, ostavila kćeri i zetu u pohranu: tursku kapu načinjenu od čistog zlata, jedan **veliki viteški pojas od srebra** načinjen **more**

Grob 880

⁵⁴ R. W. LIGHTBOWN, *Mediaeval European Jewellery*, Victoria & Albert Museum, 1992., 306-341.

⁵⁵ ISTO, 326.

⁵⁶ ISTO, 329.

⁵⁷ ISTO, 330.

⁵⁸ ISTO, 330.

⁵⁹ M. BARADA, *Trogirski spomenici, I*, Zagreb, 1951, 97 i 100; G. ČREMOŠNIK, *Spisi dubrovačke kancelarije, I, 1278-1282* (dalje: *Spisi...*), Zagreb, 1951, 197, „centuras duas de argento extimatus yperp. triginta; I dubrovački i trogirski spisi u to doba imaju ustaljeni naziv centura, pa zato nije sigurno da se termin zoia može tumačiti kao pojas što čini G. ČREMOŠNIK, *Kancelarijski i notarski spisi 1278 - 1301* (dalje: *Kancelarijski i notarski spisi...*), Beograd, 1932, 155; U to doba je zabilježena u Trogiru (M. BARADA, *nav. dj.*, 193) *coiam valoris III librum*, što je, čini se, za pojas premalo. Usporedi za cijene centura bilj. 60. u ovom našem radu. Kasnije se u listopadu 1351. obvezao Đive Prodanov da će skovati i pozlatiti srebrni pojas. C. FISKOVIĆ, *Dubrovački zlatari od XIII. do XVII. stoljeća* (dalje: *Dubrovački zlatari...*), *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, ser. III, 1 (1949), 185. Tu su nabrojena i druga svjedočanstva o srebrnim pojasevima iz Dubrovnika.

⁶⁰ M. ANČIĆ, *Gospodarski aspekti stočarstva cetinskog komitata u XIV st.*, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, Zagreb, 14 (1987), 84, bilj. 77 - prema HAZd, Trog. arhiv. K 66/2, f. 19 od 6. 12. 1335.

⁶¹ C. FISKOVIĆ, *Dubrovački zlatari...*, 186.

Lik Berengarije iz opatije Lemans,
rano 13. st.
(prema R. W. Lightborown-u)

⁶² E. LASZOWSKY, Prilog historiji hrvatskih porodica Martinuševića, Utješinovića, Mišljenovića i njihovih srodnika. *Vjesnik Kraljevskog državnog arhiva u Zagrebu*, N. s., VIII (1937), 154. ...ac unum cingulum siue baltheum magnum militare argenteum more Bosnensium dispositum; S. GU'NJAJA, *Tiniensia archaeologica-historica-topografica*, I, *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, ser. III, 6 (1958), 128.

⁶³ B. RADOJKOVIĆ, Zapadni utjecaji na primjenjenu umjetnost Bosne u XIV i XV veku, *Izdanja muzeja grada Zenice*, Zenica, III (1973), 208.

⁶⁴ N. JAKŠIĆ, Nakit 14. stoljeća..., 339. U tom duhu i shvaćamo podršku našem stavu u M. ANČIĆ, nav. dj., 89, bilj. 96.

⁶⁵ J. KOLANOVIĆ, *Spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de Cha de Pesaro 1441-1443*, Šibenik, 1989, 204. Die 29. octobris. Iohannes Gatello, preco, retulit se ad instantiam ser Iohannis Sichovich, nobilis civis Sibinici, presentasse viro nobili ser Michaeli Simeonich, camerario comunis, unum cingulum fulcitum argento albo **more Corvatorum** pro vendendo illum ad terminum Curie et Statutorum consuetum pro debito librarum CLXXXVIII solidorum X.

Bosnensium, dvije velike srebrne čaše s poklopcima od kojih je jedna bila pozlaćena. Zatim četiri srebrne starinske *more vetusto* čaše, četiri srebrna starinska vrča, koja se zovu "čaše", osamnaest srebrnih starinskih žlica i devet srebrnih vilica, *wyllice*. Zagrebački su zlatari tada procijenili te predmete na 540 forinti.⁶² Tako arhivske vijesti upućuju na veliki vremenski okvir od gotovo tri stoljeća kada se učestalo koriste ove dragocjenosti uz koje nerijetko stoje atributi slavenski ili bosanski. Utoliko opetujemo neslaganje s tumačenjima po kojima bi epiteti, primjerice *bosanski* određivali predmetu stil, odnosno da bi se epitetom određivalo *tlo na kojemu su nastali* kako je to ranije bilo predlagano.⁶³ Ovakav epitet svjedoči o stilu samo u najširem smislu riječi, preciznije svjedoči o tipu koji se može petrificirati, za razliku od likovnih mu svojstava koja su podložna mijeni. Vezuje se dakle uz korisnike, odnosno uz tlo na kome je, kao tip omiljen, bilo kao sastavni dio svečane nošnje bilo imovine, pojedinca.⁶⁴ Ovi epiteti koji su nam preneseni u notarskim instrumentima privatno-pravnog obilježja, zalozima, oporukama, narudžbama ili pak sudskim spisima služe u svrhu pojašnjenja ili preciziranja tipoloških obilježja pojasa, a sastavljeni u kancelarijama dalmatinskih komuna upućuju na tip zlatarskog proizvoda omiljenog njihovim susjedima iz bližeg ili daljeg gradskoga zaleda. Tako se svjedočanstvima o epitetima kao *slavenski*, koji se pretežno susreće u Dubrovniku ili *bosanski* koji se pretežno susreće u Dubrovniku i Splitu, pridružuje novo, sada u Šibeniku, o pojasu s epitetom *hrvatski*, *cingulum fulcitum argento albo* **more Corvatorum** koji je predan na dražbu zbog duga od 198 libara i 10 solida, čime je utvrđena njegova izrazito velika vrijednost od gotovo 40 dukata.⁶⁵ Ovako dograđen prostorni raspored epiteta podupire dodatno a naše prije predočeno shvaćanje, da je tipološko imenovanje sukladno učestalo korištenom nazivu za stanovnike šireg, neposrednog zaleda jer se od sjeverozapada prema jugoistoku, odnosno od Šibenika preko Splita prema Dubrovniku mijenja od epiteta hrvatski, preko onog bosanski do slavenski. No arhivska svjedočanstva skoro neizostavno upućuju na svakodnevnu nazočnost srebrnih pojaseva u gradskom središtu gdje se notarski instrument i sastavlja, a gdje u zlatarskim radionicama jednako i nastaju za vrlo različite korisnike. Oni su, što više, dio osobne imovine koja će ponajprije biti žrtvovana ili barem založena u slučajevima kada je bivalo potrebno doći do "svježeg" kapitala. Imućni su kreditori, čini se, rado uzimali u hipoteku upravo srebrne pojaseve, uz koje su ponekad zabilježeni spominjani epiteti, pa tako i protomajstor šibenske katedrale Juraj Matejev, kome je povoljan ugovor sa šibenskom općinom 1441. godine očito ostavljao dovoljno slobodnih sredstava da može kreditirati ambiciozne trgovce ili obrtnike. Glavni zalog svoti od 48 dukata, 2 libre i 3 solida što ju je šibenčaninu Marku Pavlovom posudio Juraj bijaše upravo muški pojas sastavljen od 45 srebrnih članaka uključujući krajeve, *capites* (predice). Ako ostala založena imovina nije vrijedila više od 10-15 dukata, a riječ je o ženskom plaštu-ogrtiču grimizne boje sa 36 srebrnih pozlaćenih kopčica od kojih su neke oštećene i o ženskoj haljini-ogrtiču jednako grimizne boje s prslukom opremljenim

perlama i krznom,⁶⁶ onda je vrijednost u dokumentu prvospomenutog i najvrijednijeg predmeta iznosila cca 35 do 40 dukata što je uvelike sukladno prije spomenutom šibenskom primjerku s epitetom *hrvatski*. Ipak doznajemo da je ovdje riječ o izrazito muškom pojasu te da je sastavljen od 45 srebrnih članaka (pločica) dopunjenih spomenutim *capita*, tj. garniturom za zakopčavanje pa tako opisom podsjeća na sastavke vrhričkog nalaza (40 pravokutnih i 26 manjih, kvadratnih aplika te jezičac i alka). Iako poznajemo velik broj srebrnih pojaseva s izraženim vrijednostima, među njima je mnogo manje skupocijenih od ovdje spomenutih, jer na cijenu bez sumnje znatno utječu upravo garniture za zakopčavanje pa se ovdje zato posebno i spominju. U zadarskom dokumentu od 13. II. 1399. utvrđena im je založna cijena od 58 libara, što je više od založnih cijena mnogih srebrnih pojaseva - *pro duobus capitibus centure de argento pro libris LVIII et soldorum XVIII*.⁶⁷ Upravo je zato i zabilježena epizoda u kojoj je na Rialtu 1365. godine, neki Nijemac imenom Martel, ugledavši bogati jezičac takvog pojasa na mletačkom građaninu priskočio odrezavši ga nožem.⁶⁸ Zadarske nove vijesti svjedoče o brojnim srebrnim pojasevima u tom gradu, učestalim zalozima zadarskih građana, te upućuju poglavito na prosječne vrijednosti. U vezi s pojansom iz srednjovjekovne Vrh Rike treba primijetiti da su i hrvatski velikaši takve nosili, ali i zalagali, te ističem primjer kneza Petra Kurjakovića pok. kneza Butka, koji je založio kod zadarskog građanina Nikole pok. Mihovila, draparia, "*unam centuram argenteam aurata ponderis untiaruum sexagatrimum per libris centum vigintinove et soldis quator*" i koji je 1402. godine završio na dražbi za dug što ga je knez Petar pok. kneza Butka Krbavskoga morao vratiti Nikoli.⁶⁹ Založni nas zapisi ponekad obavještavaju o težini⁷⁰ i garniturama za zakopčavanje, ali su svjedočanstva brojna, upućuju na muške i ženske pojaseve i njihovu različitu vrijednost od 5 do 25 dukata s prosjekom od 7 do 15 dukata.⁷¹ Rjede se spominje da su pozlaćeni, mada se to, čini se, podrazumijeva, znaju biti i emajlirani (smaltati) kao što je to slučaj s garniturom iz Vrh Rike.⁷² U zadarskom notarskom svešćiću u kojem je obuhvaćeno razdoblje od 1392. do 1405. godine spominju se više od 80 puta, pa prenosimo neke primjere s utvrđenim cijenama zaloga.⁷³

Vratimo li se problemu preciznijeg datiranja vrhričkog nalaza ostaje usuglašeno stajalište o gotičkom zlatarskom proizvodu visokih stilskih odlika, dalekih europskih uzora. No preciznija datacija koju određuje M. Wenzel ostaje upitna, posebno stoga što stilsko-kronološke odrednice dalekih europskih uzora neposredno prenosi bez prilagodbe u pokrajinsko središte. Zato se metodološki ispravnijim ukazuje slijediti stratigrafske pokazatelje na nekropoli, posebno ukoliko usvojimo stanovita kronološka uporišta predložena u analizi. Položaj velikog stečka pod kojim su pronađene pojasne aplike i jezičci istočno od crkve na razmeđu je dvaju horizonata jedinstvenog kasnogotičkog sloja od kojih je južni raniji od sjevernog. Utoliko nam se čini da je položen uz pokojnika u vremenu bliskom razmeđu između 14. i 15. stoljeća, pa bi susljedno i datiranje njegove uporabe, čini se, trebalo pomicati iz prve prema drugoj polovici 14. stoljeća, kako su datirani i pojedini bliže usporedivi primjerci.

⁶⁶ J. KOLANOVIĆ, *nav. dj.*, 325. Die II-o maii. (1443.) Radivoj, plazarius comunis, retulit se ad instantiam magistri Georgii, prothi lapicide, fabrice cathedralis ecclesie Santi Jacobi de Sibinico, creditoris magistri Marci condam Pauli, spiciarii, habitatoris Sibinici, de ducatis auri XLVIII-o libris II solidis III et expensis, presentasse eidem magistro Marco infrascripta pignora vendenda ad terminum Curie et Statutorum consuetum, nisi exiget illa, videlicet: Primo, unum cingulum argenteum ad homine cum peciis 45 argenti computatis capitibus in dictis peciis cum cinto veluti blavi. Item unam gonellam a domina scarlatinam cum axulis argenteis inauratis et smaltatis partim 36, de quibus alique sunt magagnate. Item guarnazia una a domina scarlatina cum busto perlarum fulcito, fulcita varotis, revoluta in uno mantello a mensa.

⁶⁷ Povijesni arhiv u Zadru (PAZd), Curia Maior Civilium Iadrensis (CMCI) k 2. sv. II, f. 3, 22. Zahvaljujem kolegama E. HILJI i M. ANČIĆU koji su me upozorili na ovaj svezak prepun zanimljive građe. Neophodno je pronaći načina da ga se izda, jer je po sadržaju posve izuzetan. Usporedi i bilj. 73 i 74.

⁶⁸ R. W. LIGHTBOWN, *nav. dj.*, str. 327.

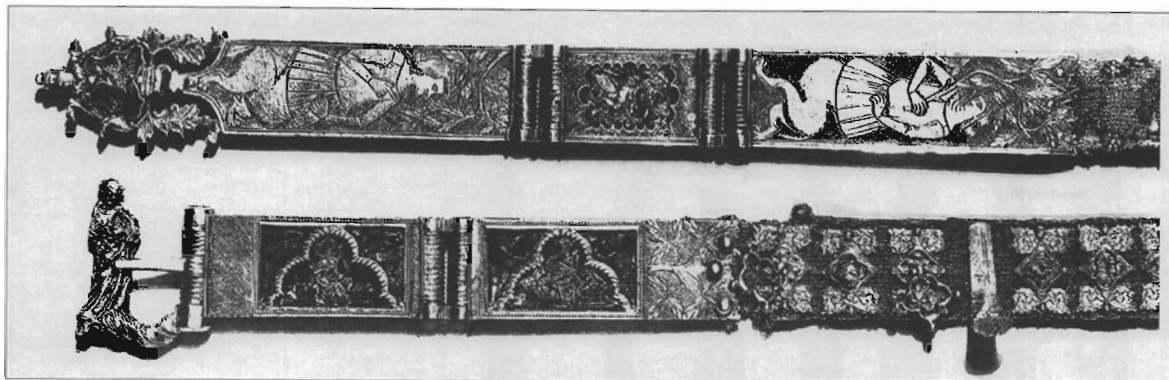
⁶⁹ PAZd, CMCI, k 2. sv. II, f. 3, 52.

⁷⁰ U inventaru imovine zlatara Pribislava, S. ANTOLJAK, *Miscellanea II-IV*, Zadar, 1950.-1952., 23, našli su se i vna centura argentea ponderis onziarum X, item vna zentura argentea ponderis onziarum III.

⁷¹ Kad je već riječ o ženskim pojasevima ne treba propustiti priliku prenijeti svjedočanstvo Simona Simonisa, Irca, koji je hodočastio u Svetu zemlju i na putu se zaustavio u Zadru 1323. godine. Najčudniji dojam ostavile su na njega upravo žene u svojoj odjeći, koje na glavi nose opremu poput rogova, ukrašenu obradenim kamenjem ...ubi mulieres mirabiliter ornatur quedam enim portant in capite ornamentum cornutum velut bubones, quedam ingens et sphericum et in parte anteriori lapidibus preciosis ornatum et elevatum et ad grandinum impetus ac ventorum in procellis et imbrium speculorumque salis intercipiendas et sicut scutum repellandos. G. GOLUBOVICH, *Biblioteca biobibliographica della Terra Santa e dell'oriente francescana*, tom III, Quaracchi presso Firenze, 1919, 252.

⁷² PAZd, CMCI, k2. sv. II, 12. IV 1400. ...pro una centura de argento aurata pro X duc. auri, f. 60; 14. III. 1398. ..una centura smaltata de argento ab homine, etc., f. 30.

⁷³ PAZd, CMCI, k2, sv. II, 10. X. 1400. ..pro una centura argentea a mulieribus, f. 62; 30. X 1400. ...pro una centura argenti ab

**Detalj srebrnog pojasa iz Gruzije,
14. st. (Museum of Art, Cleveland,
prema R. W. Lightborownu)**

homine, f. 64; 14. I 1393. ...pro tribus centuris argenti a femina pro XX duc. auri, f. 43; 6. IX 1402. ...pro una centura de argento a homine pro VI duc. et libr. II, 59; 4. II. 1393. ... una centura argenti a domina pro LX libris f. 45; 13. II 1399. ...uno cingulo de argento pro libris XXVI. f. 22; 13. II 1399. ...pro una centura a domina de argento aurato pro libris XXV, sol. IX. f. 21; 26. IV 1400. ...pro una centura de argento a mulieribus aurata pro quator duc. auri, f. 60' etc.

⁷⁴ Zabilježen je u Veneciji pojas vrijedan 18 dukata u vlasništvu kurtizane Lucie di Segna 1339. godine, R. W. LIGHTBOROWN, *nav. dj.*, 327.

⁷⁵ Ovdje je uputno predočiti vijest kako je Toma Petranja iz Dubrovnika 1348. zadužio sugrađanina Nikolu Herpe u Mitrovici da naplati od nekog Mađara 12 perpera za dva srebrna pojasa. O tome: D. DINIĆ-KNEŽEVIĆ, *Dubrovnik i Ugraska u srednjem veku*, Novi Sad, 1986, 15.

⁷⁶ D. VRSALOVIĆ, Kasnosrednjovjekovne ostruge u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *Starohrvatska prosujeta*, Zagreb, ser. III, 8-9 (1963) str. 151 i d.

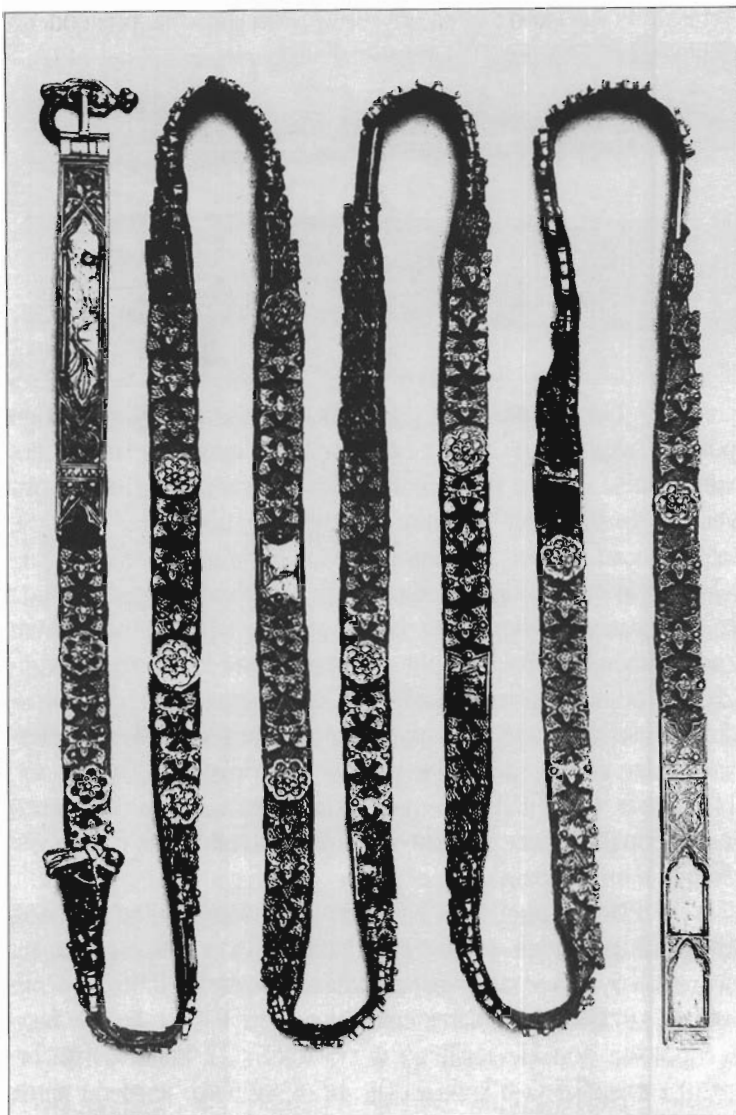
⁷⁷ N. JAKŠIĆ, *Nakit 14. stoljeća...*, 337; P. ANDELIĆ, Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 34/1979, 221.

⁷⁸ PAZd, CMCI, k 2. sv. II, 27. I. 1402. ...uno anulo de auro cum zaffiro pro V ducatos auri, f. 56; 29. V. 1400. ...pro una centura de argento albo et uno anulo de auro cum lapide amatistis pro ducatos XXVIII, f. 62; 24. IX. 1400. ...pro uno anulo auri cum diamanto et duabus taccis pro duodecim ducatos auri, f. 62'.

Od spomenutih primjeraka pojaseva koji se mogu pobliže usporediti, dvama je utvrđeno mletačko podrijetlo. Spominju se oni i u mletačkoj povijesnoj građi, ističe se njihova velika vrijednost, ali ne tako učestalo kao u Zadru.⁷⁴ Očito je stoga, da su ovakvi pojasevi proizvod brojnih zlatara srednjovjekovnih komuna i država na jadranskom prostoru, posebno tada kada bogata arhivska građa bilježi njihovu učestalu pojavu i u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku i to u brojnim primjercima, od kojih zadarska knjiga zaloga spominje preko 80 komada. I oni se na taj način uklapaju u kategoriju proizvoda tzv. internacionalne gotike, stila koji je zahvatio šire prostore od druge pol. 14. stoljeća. Dinamičnim su trgovačkim putovima toga doba stizali podjednako u unutrašnjost Balkana (Travnik) kao i na obale Crnoga mora (Gruzija).⁷⁵

Zlatni prsten koji je sastavni dio spomenutog grobnog inventara pronađen je još i u jedina dva viteška groba na nekropoli Sv. Spas, raspoznata u nalazima kasnosrednjovjekovnih ostruga sa zvjezdicom, karakterističnim za 14. i 15. stoljeće.⁷⁶ Iako se tipološki donekle razlikuju u zvjezdici s 12 krakova (gr. br. 1026) i zvjezdici sa 6 krakova (gr. br. 834), teško je među njima utvrditi kronološke distinkcije na tipološkoj razini. Smješten u južnom dijelu nekropole među brojnim grobovima obilježenim trojagodnim naušnicama i u blizini groba s novčićem Ludovika Anžuvinskog, grob br. 834 u ambijentu je dijela groblja datiranog u drugu polovicu ili u zadnja desetljeća 14. stoljeća. Onaj drugi u neposrednoj je blizini velikog stecka pod kojim je pronađen pojas, pa mu i vrijeme treba odrediti sukladno tome. Zlatnim se prstenovima nekropola kod Sv. Spasa izdvaja među drugima istog sadržaja i vremena. Ti se nalazi po značenju mogu usporediti jedino s onima iz groba u Arnautovićima koji se pripisuje bosanskom kralju Tvrtku I.⁷⁷ Svjedoče time dodatno o znatno izdiferenciranom statusu pokojnika u društvenoj zajednici čiji su članovi pokopani na nekropoli kod Sv. Spasa, u srednjovjekovnoj Vrh Rici, zajedno s drugom viteškom opremom, ostrugama i skupocjenim pojasom.

Zlatno je prstenje učestala založna imovina građana dalmatinskog komunalnog društva u srednjem vijeku ali i žitelja susjednih krajeva koji dolaze u doticaj s gradom i njegovim načinom života. Zato se i spominju u založnim bilješkama, no opisi su u njima dakako škrti, ističe se ponajprije založna cijena prstena i eventualno vrst ukrasnoga kamena. U zadarskim su zabilježbama to najčešće safiri, ali i ametist i dijamant.⁷⁸ Na sebi neki imaju

**Srebrni pojas (176,5 x 1 cm),
mletački rad 1350. - 1375.,
(Metropolitan Museum of Art,
prema R. W. Lightborownu)**

granate, a neki perle.⁷⁹ Spominju se i pečatnjaci koji mogu biti emajlirani.⁸⁰ Vrijednost je ovom zlatnom prstenju vrlo različita što zavisi ponajviše o količini zlata i njegovoj obradbi te dakako o intervencijama (dragocjeni kamen, perle, granate, emajl). Vrlo rijetko im je vrijednost manja od jednog dukata.⁸¹ Prosječna se cijena kreće u rasponu od jednog do dva dukata.⁸² Najviše su založne procjene i po nekoliko dukata, odnosno nekoliko desetaka libara.⁸³ Ponekad se u pohrani bilježe i veće količine, tako u Trogiru 14. II. 1272. zajedno s drugim predmetima i 13 zlatnih prstenova, a u inventaru zadarskog zlatara Pribislava 6 i još jedan s dijamantom.⁸⁴ Tako uspoređivanje založnih svjedočanstva i rijetkih arheoloških potvrda pridonosi ne samo oživljavanju povijesne slike već i kategoriziranju i vrednovanju pronađene arheološke građe unutar njenog onovremenog sustava.

Založne bilješke komunalnih činovnika svjedoče i o srebrnom prstenju, koje je učestalija građa srednjovjekovnih nekropola. Na kraju 13. stoljeća zasvjedočena im je i funkcija prilikom vjenčanja.⁸⁵ Njihovi su spomeni brojni, ali ipak rjeđi nego zlatnog prstenja. To stoga što im je založna vrijednost relativno mala pa to nikako ne utječe na naše prosudbe i arheološke dokaze o njihovoj velikoj frekvenciji. Cijena im ipak nije izražena u dukatima i libra-

⁷⁹ PAZd, CMCI, k. 2, sv. II, F 3, 8. II. 1401. ..uno anulo de auro cum granato, f. 68'; 24. X. 1400. ..uno anulo de auro cum tribus perlis pro VII libr., f. 63'.

⁸⁰ PAZd, CMCI, k. 2, sv. II, F 3, 4. V. 1398. ..pro uno anulo auri cum sigilo smaltato pro XL libr., f. 33'.

⁸¹ PAZd, CMCI, k. 2, sv. II, F 3, 22. XI 1400. ..pro IIIor anulis auri pro libris VI, et VII sol. f. 66; 19. I. 1401. ..duabus anulis auri pro III libr., f. 67'.

⁸² PAZd, CMCI, k. 2, sv. II, F 3, 11. II. 1398. ...pro uno anulo auri pro 1 ducato, f. 28'; 28. VIII. 1398. ..pro duobus anulis de auro per duobus ducatos, f. 16'; 13. II 1398. ..pro uno anuli auro libr. VIII, f. 28'; 5. III 1398. ..pro uno anulo aureo pro VIII libr., f. 31; 13. II 1398. pro uno anulo auri lib. VII, f. 28'; Slično u Dubrovniku u drugoj pol. 13. stoljeća, vidi G. ČREMOŠNIK, *Spisi...*, ..anulum unum aureum de yperp. uno, 100, 133, 155; uno anulo de grossis VII, 81. U Trogiru također M. BARADA, *nav. dj.*, 77, ..unum anulum auri cum zaffiro, za V libara manje VIII solida.

⁸³ PAZd, CMCI, k. 2, sv. II., F 3, 15. VI. 1398. ...pro uno anulo de auro pro VII ducatos, XL sold. f. 35'; 9. IV. 1398. ..pro uno anulo auro pro libr. XXX et quator sol. 34; 27. I. 1402. ..uno anulo de auro cum zaffiro pro V ducatos auri, f. 56'; 27. IV 1396. ..per uno anulo auri pro XII libris, f. 9'; Vidi i bilj. 58; G. ČREMOŠNIK, *Spisi...*, 90, ..anulum unum aureum de yperp. quinque.

⁸⁴ M. BARADA, *nav. dj.*, 387, Inprimus tredecim anulos auri, ponderantes saçcos octo. Item paria nouem cercellorum ponderatum uncias tres. Item paria cercellorum sex ponderantia saçcos quinque ... unam catenularam de argento cum cristallibus .. S. ANTOLJAK, *Miscellanea* II-IV, Zadar, 1950.-1952., 23, item anuli sex auri, item vnum anulum auri cum diamantis.

⁸⁵ M. BARADA, *nav. dj.*, Et statim dictus Micoil dispensauit dictam Stoiam cum quodam anulo argento, 312, i slično ...dispensauit dictam Dominicam cum quodam anulo, 330,

⁸⁶ PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 22. VII. 1396. ...uno anulo de argento pro libr. VII.; 29. X 1400. ...pro uno anulo de argento pro V libr. sold X., f. 63'.

⁸⁷ PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 2. IV. 1399. ...pro uno anulo de argento sol. XVI., f. 24; 1. VIII 1405. pro uno anulo de argento pro XIII sol., f. 70'; 5. IV. 1398. ...pro duobus anulus de argento auratis pro XVIII sold., f. 34;

⁸⁸ PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 1396. ...uno anulo de argento pro II libr., f. 7; 30. VII 1405. ...uno anulo argenti smaltato pro XL soldos, f. 70; 1399. 4. VI ...pro uno anulo sol. 30., f. 26'.

⁸⁹ Vidi bilj. 64; PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 16. II. 1393. ...uno anulo de argento aurato, f. 45; 6. IX 1405. ...uno anulo de auro cum granata et duobus aliis anulis aureis cum perlis et uno frischicto de argento pro tribus ducatis auri, f. 72; 26. VIII. ...pro uno anulo a sigilo de argento 30 sol. f. 16'.

⁹⁰ J. KOLANOVIĆ, *nav. dj.*, 315. Slično i zadarski dokument PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 8. VI. 1398. ...pro uno pari cercellorum et una vera et uno anulo de auro pro libris XV. f. 35.

⁹¹ M. VEGO, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1980., 36.

⁹² N. JAKŠIĆ, *Nakit 14. stoljeća...*, 336.

⁹³ PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 9. V. 1398. ...item boctonibus CXIII a domina de argento aurato f. 34.

⁹⁴ PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 1. VII 1405. ...pro XXVI boctonibus de argento pro 45. sol. f. 69; 23. IV. 1398. ...pro XLVII boctonibus albis de argento pro libr. V parv., f. 33.

⁹⁵ PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 25. III. 1393. ...pro boctonibus XLVI argenti pro II libr. et X parv. f. 47'; 25. III 1393. ...pro boctonibus XII de argento pro II libr. II parv. f. 47'.

⁹⁶ 28. V. 1442. ...botoni XXV argentei non boni. J. KOLANOVIĆ, *nav. dj.*, 249.

⁹⁷ PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 17. III. 1393. ...pro IIIor unciis boctonorum argenti albi pro II duc. et dimid. f. 47; 8. XII 1402. ...LIII butuni de argento pixo onze 4 pro II duc., f. 55; 6. IX. 1402. ...pro boctonibus LXXVII pro II duc. libr. II, f. 50'.

ma kao što je to kod zlatnih, već u librama i solidima, prilagođeno njihovoj prosječnoj vrijednosti. Najveća je založna vrijednost od 5 do 7 libara, što je više od jednog dukata.⁸⁶ Često je založna vrijednost puno manja, od 10 do 20 solida.⁸⁷ Prosječna i najčešća je ipak vrijednost srebrnog prstenja, oko 35 solida.⁸⁸ Sačuvana su svjedočanstva o pozlati, o pečatnjacima, o ukrasima, perlama te o emajliranim ukrasima na srebnom prstenju.⁸⁹ Za pravilnu kategorizaciju arheološki potvrđenih tipova prstenja uputno je istaknuti da pisana svjedočanstva razlikuju prsten od vitice. Iako se vitice spominju vrlo rijetko zbog izrazito male založne vrijednosti, šibenski nam dokument od 5. veljače 1443. razlikuje zlatni i srebrni prsten i viticu ...*annulum unum aureum et unum argenti et una vereta auri*.⁹⁰ Utoliko upotpunjuje spoznaje o nakitu vezanom uz ukras prsta, usuglašavajući i na tipološkoj razini arheološka i pisana im istovremena svjedočanstva.

Od nalaza u trima bogatim grobovima ističu se i 26 srebrnih puceta u grobu 1026 uz ostruge i zlatni prsten. Evidentirani su i u drugim nekim grobovima kod Sv. Spasa no u znatno manjem broju, a neki su i brončani. O tim smo pucetima već u jednoj prigodi raspravljali identificirajući ih s arhivskim različitim vijestima, ali i sukladnim nalazima među kojima se ističe onaj u Biskupu kod Konjica gdje je u grobu koji se pripisuje županu Grdoju pronađeno 111 komada.⁹¹ Tako veliki broj puceta spominju i izvori od kojih spomenusmo onaj što se odnosi na priznanicu gospođe Rudine iz 1420. godine u kojoj je zabilježeno ...*jadan' čaval' sreb'n' putac' srebr'n'n' na žicu sto i šest'deset i osam*.⁹² Ova se puceta spominju u različitim prilikama, obično pri zalozi i to uvijek u velikom broju. Ili ih je preko 100 što je rjeđi slučaj, ili pak u količini od oko 30 komada što je češći slučaj. Broj njihov, dakle, nije ustaljen, ali ipak se naslućuje da su na određenom tipu odjeće morali biti jako brojni,⁹³ dok je drugom tipu odjeće odgovarao puno manji broj. U jednom se zalogu spominje točno 26 komada koliko ih je pronađeno u grobu kod Sv. Spasa što je očito samo slučajnost, jer druge vijesti svjedoče o drugačijim ali i sličnim brojevima.⁹⁴ Cijena im je različita, u zavisnosti od količine, ali i kvalitete (bijelo srebro, pozlata, bronca), pa zato, iako jednako definirani kao srebrni, u jednom slučaju na 2 libre i 10 solida procijenjeno je 46 komada, a u drugom za sličnu cijenu od 2 libre i 2 solida svega 12 komada.⁹⁵ To valjda stoga što znaju biti i loše kvalitete.⁹⁶ Veće se količine izražavaju u uncama, pa tako 4 unce puceta dostižu vrijednost od dva i pol dukata, što u jednoj prilici odgovara broju od 53 puceta, a za približno istu procjenu u drugoj je prilici založeno oko 80 komada.⁹⁷

Zrcaleći se u notarskim zabilježbama dalmatinskih kancelarija, nakit srednjovjekovnih hrvatskih nekropola poprima plastičniji izraz u relaciji prema množini, vrsnoći i raznolikosti oblika i vrijednosti u toj produkciji očito prebogat baštine srednjovjekovne komune. Tako i naušnice kao najučestalije i najraznovrsnije, uz ostale već opisane primjere nakita, nalaze svoje odraze u zabilježkama neumornih birokrata u dnevnoj službi na usluzi svakog člana zajednice. U pragmatičnoj svojoj ulozi bilježenja procjena i zaloga, miraza i inventara imovine sugradana, ostaju često na konstatacijama poput predašnjih o vrsti kovine i

Grob 692

procijenjene vrijednosti, rijetko ističući poneku dodatnu osobinu toliko potrebnu našoj zahtjevnoj znatiželji. Priznanice dubrovačke iz druge pol. 13. stoljeća svjedoče o njima kao sastavnom dijelu imovine udavače, nerijetko u više pari, *unum par de zorcellos de auro, valentibus yperp. tres et tria paria de zorcellos argentis deauratis valentibus yperp. duos*, ističući po običaju kovinu i cijenu.⁹⁸ Vrijednost, dakako, varira u zavisnosti od kovine i njene težine ali valja istaknuti da su zlatne naušnice rjeđe u odnosu na srebrne, koje su vrlo brojne.⁹⁹ Prosječna je cijena paru naušnica 1 dukat, odnosno 4 libre.¹⁰⁰ I one dvostruko skuplje i one dvostruko jeftinije, jednako su srebrne.¹⁰¹ Posjeduju ih ne samo građani komune već i stanovnici distrikta. Tako je u jednom trogirskom slučaju od 1. XII. 1266. posvjedočeno kako je stanoviti Radoy Bogdanov napao kamenom kod drniškoga Gradca suprugu nekoga Bratoša i potezao je (valjda pokušao iščupati) za naušnice.¹⁰² U Zadru je Damjan Mersatić iz Tkona na Pašmanu založio par naušnica skromnije vrijednosti, a isto tako i Radoslav iz Nevidana, dvornik na istom otoku.¹⁰³ Utoliko se upotpunjuje slika onih žitelja ruralnih sredina koji naušnice posjedovahu i s njima trgovahu u doticaju s gradom. Ujedno nas ponovo podsjećaju na svjedočanstva o naušnicama koje su zlatari dalmatinskih komuna plasirali na šire područje svojega zaleda. Vrijedi u tom smislu dozvati u sjećanje zapis kako je zadarski zlatar Pribislav posljednjeg dana mjeseca studenog 1389. oputovao u Pag prodavati naušnice.¹⁰⁴ Još se 1319. u lipnju obvezao Paško Bogdanov iz Dubrovnika da će oputovati u Brskovo gdje će čitave godine izrađivati naušnice i pričelke Bratešu Bogdanoviću, prema ugovorenoj cijeni.¹⁰⁵ No slikovitije od tih već poznatih je svjedočanstvo o istrazi provedenoj u Dubrovniku 11. studenog 1284. zbog razbojničkog napada nekih dubrovačkih podanika na Vlahe što se vraćahu iz Grada. Nakon boravka u Dubrovniku gdje su prodali stoku i drugu robu, od koje su dobili 26 perpera i 8 groša i od kojih su kupili srebrne naušnice i neke druge potrepštine, vraćali su se kući, *in Sclauaniam*, kojom su prilikom bili napadnuti i opljačkani.¹⁰⁶ Zanimljivo je da su među ostalom robom Vlasi istaknuli upravo naušnice na prvom mjestu, valjda kao konjunk-

⁹⁸ G. ČREMOŠNIK, *Spisi ...*; *tria paria de zorcellis de argento deauratis valentibus yperp. quator*, 176.

⁹⁹ Ipak se spominju višekrat, čak i po više pari odjednom, M. BARADA, *nav. dj.*, ..item tria paria cercellorum auri ..., 546; ..duas cercellos de auro pro XXVIII soldos., 474; PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 4. IX. 1402. ..pro IIIor cercellis de auro, asulis octo aurati pro X duc. libr. I et 8 sol., f. 50'. U inventaru imovine pok. Pribislava, zadarskog zlatara, srebrne se naušnice bilježe ne samo u uncama već u markama, vidi S. ANTOLJAK, *nav. dj.*, 23. ..item marche tres cercelorum argenti albi, item marche tres cercelorum deauratorum, item de cercelis argenteis onzie VI, item paria duo cercelorum auri ponderis onzia I et octava.

¹⁰⁰ PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 13. VIII. 1405. ... pro duobus parii cercellorum pro duobus duc. auri., f. 70'; 18. VII 1398. ... pro uno pari cercellorum de argento pro libr. III. f. 36'.

¹⁰¹ PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 27. IV 1399....pro uno paria cercellorum de argento libris X. f. 25; 26. IV. 1400. .. pro duobus parii cercellorum de argento pro V libr., f. 60'.

¹⁰² M. BARADA, *nav. dj.*, 130. ..Radoy Bogdani superba motus apud Gradač, lapide percusserat uxorem Bratsij et de auribus cercellos austulerat...

¹⁰³ PAZd, CMCI, k 2, sv. II, F 3, 26. I. 1406. Damiano Mersatich de Tichuno pro uno par cercellorum de argento pro II libris. f. 69; 29. IX. 1400. Radoslavo duornico de Neuiglane pro uno pari cercellorum pro LVI sol. parv. f. 63.

¹⁰⁴ N. JAKŠIĆ, *Naušnice sa tri jagode...*, 72. ..magister Pribisclaus aurifex(!) cum venit cum Carino suo famulo, quod irent Pagum ad vendendum certos cercelos.

¹⁰⁵ C. FISKOVIĆ, *Dubrovački zlatari...*, 119; N. JAKŠIĆ, *Naušnice sa tri jagode...*, 71.

¹⁰⁶ G. ČREMOŠNIK, *Kancelarijski i notarski spisi ...*, Ego steteram Ragusii et vendideram bestias et lanam et alias mercatione, de quibus habueram yperperos XXVI et grossos VIII. de quibus emeram cercellos de argento et alias res et ibam in Sclauaniam (!) et quando fui citra vineam protomagistri, venit Milbratus, guardianus vinee Triphonis de Juda et dixit mihi "Tu robavisti fratrem meum!" et incepit percutere cum curtello a ferire et cum una macia de ferro.... et aceperunt mihi dictos XXVI yperperos et grossos VIII in denariis et rebus, quas emeram etc.

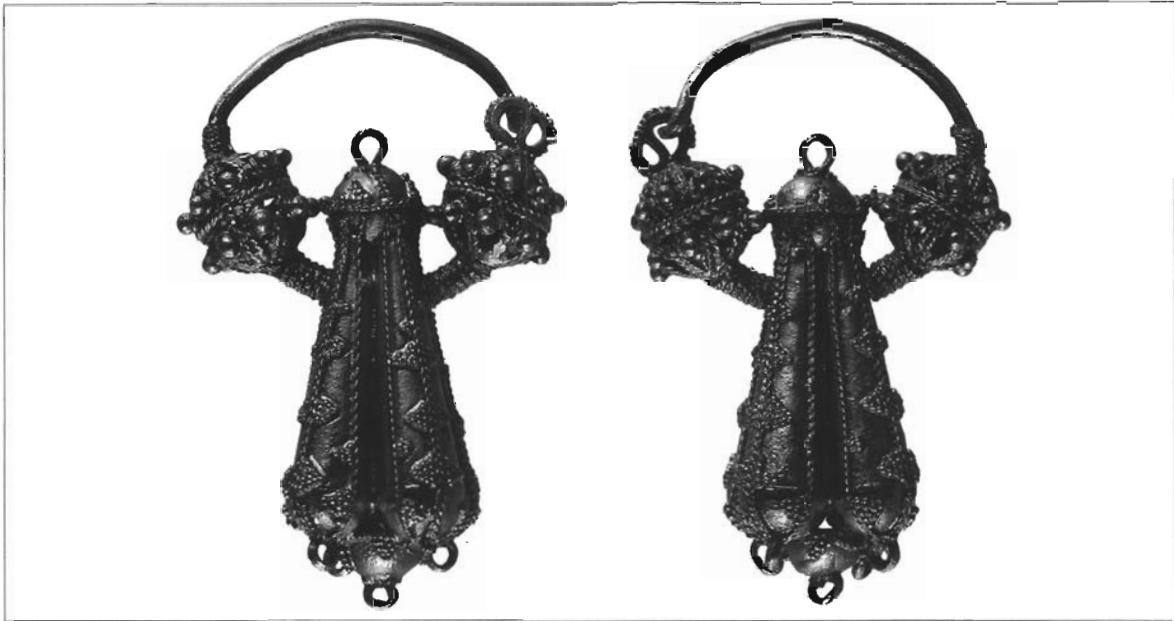
turni proizvod koji su netom kupili i kojim su bez sumnje namjeravali dalje trgovati u zaleđu, mada se iz daljnjeg svjedočenja vidi da im je stanoviti Milbratus opljačkao i drugu različitu robu. Bez obzira na to jesu li spomenuti Vlasi kupili samo par naušnica ili više njih (čini se da ih je bilo više i da su njima trgovali, jer se u dokumentima u protivnom, uvijek ističe par kao cjelina) bez svake je sumnje da su naušnice bile gradska roba koju su nosili doma, kao što je stoka bila vlaška roba koju su prodavali u Dubrovniku. Nisu li ih Dubrovčani upravo stoga nazivali *ad usum Vlachorum* što uopće ne svjedoči o vlaškom proizvodu, već o robi namijenjenoj Vlasima.¹⁰⁷ Rijetke su zgode koje otkrivaju detalje toliko dragocjene za usmjeravanje naših promišljanja o podrijetlu nakita u svakodnevnoj uporabi, zasvjedočenom u arheološkim nalazima šireg ruralog prostora u zaleđu dalmatinskih komuna u razvijenom i kasnom srednjem vijeku.

¹⁰⁷ Tako ih, za razliku od ranijih tumačenja shvaća M. ANČIĆ, nav. dj., 89, bilj. 96., potaknut našom interpretacijom sukladne sintagme o slavenskim naušnicama.

Epilog

Nekropola kod crkve Sv. Spasa u srednjovjekovnoj Vrh Rici nesumnjivo je jedna od najvećih koju poznajemo. Brojem grobova prednjači među istraženima i sustavno objavljenima, pa ipak, prema broju sačuvanog nakita nekropola na Crkvini u Biskupiji kod Knina mogla je biti i veća. Uočljivo je jednako kako je na groblju kod Sv. Spasa intenzitet nalaza nejednak i kako su najbrojniji nalazi iz 14. i dijela 15. stoljeća. Prvotna površina srednjovjekovne nekropole kod Sv. Spasa bila je svega oko 1000 metara četvornih, da bi se tijekom 14. i 15. stoljeća proširila za nekoliko puta. Stratigrafska analiza pokazuje da je najviše 150-200 grobova bilo u tom starom jezgru nekropole oko crkve, a uvid u sadržaj nalaza svjedoči da je ustanovljena ipak davno prije 14. stoljeća. Tu su karakteristični nalazi koji obilježavaju brojna groblja na redove čije se datiranje često spušta u 10. i 11. stoljeće, što će biti teško održivo, ali je bez sumnje takav nakit bio u upotrebi u 11. i 12. stoljeću i nešto kasnije. To onda svakako potvrđuje datiranje groblja vremenski davno prije pojave ovdje karakterističnog gotičkog sloja, ali isto tako i da je intenzitet pokapanja bio, u vrijeme tog prvog razdoblja, daleko slabiji. Čini se kao da je s pojavom gotičkog sloja naglo porastao broj žitelja u vrhričkom prostoru za što valja naći razložna povijesna tumačenja. Nije nam na ovom mjestu namjera ulaziti u analize i elaboriranje problema koji bi zahtijevao jednu novu studiju posve drugačijeg karaktera od ove, vezane uz objavu arheološke građe. Ipak, treba istaknuti činjenicu da se u razvijenom srednjem vijeku na području Dalmatinske zagore, a osobito na prostoru kninskog i cetinskog komitata susrećemo s velikom imigracijom vlašskog stanovništva, što se u izvorima zrcali od kraja 13. stoljeća. Ti su Vlasi u službi feudalnih gospodara naselili cetinski prostor, osobito Vlasi kneza Ivana Nelipčića, a jednako tako i kraljevski Vlasi prostor kninske, odnosno kraljevske (banske) jurisdikcije. U izvorima se i nazivaju kraljevski Vlasi. To je problematika koja je samo neznatno dotaknuta u sustavnim povijesnim raspravama i tek se očekuje temeljitija obradba problema.¹⁰⁸ Vlasi srednjovjekovne Vrh Rike bili bi svakako kraljevski Vlasi u okviru banske jurisdikcije i Vlasi lokalnih vrhričkih Čubranići, kraljevih velikaša, ne cetinski Vlasi Ivana Nelipčića, jer je Vrh Rika u kraljevskoj vlasti dio kninskog

¹⁰⁸ Jedina sustavna studija, ali samo s pogledom na cetinske Vlahe, je M. ANČIĆ, nav. dj., 69-98.

komitata.¹⁰⁹ Samo se imigrativnim procesom može tumačiti promijenjeni ritam pokopavanja na nekropoli i njezino naglo širenje koje zahvaća veliku površinu. Poznato je da je upravo kod Sv. Spasa i najbrojnija skupina kamenih nadgrobničkih spomenika, a da se oni u posljednje vrijeme sa sve više argumenata vezuju upravo uz Vlahe.¹¹⁰

Značajna trgovačka prometnica Split - Klis - Sinj - Knin osigurava se u kasnom srednjem vijeku dodatno sustavom utvrda, pa se tako već u 14. stoljeću spominje Travnik (danas Potravlje kod Sinja), a 1406. u vrijeme kada je Hrvoje Vukčić bio splitskim knezom, darovao mu je kralj Ladislav i kastrum Prozor (nad današnjom Vrlikom) s čitavom župom Vrhrička i tamošnjim velikašima Čubranićima i Mišljenovićima.¹¹¹ Uskoro se, u 15. stoljeću, Prozor imenuje kao Vrlički grad, *castrum de Verchrica* ili pak samo *Verehlichky*.¹¹² Pod njim je prolazio trgovački put iz Splita indikativno obilježen pojedinačnim nalazima spalatina na grobljima u Brnazima, Sv. Spasu i Biskupiji kod Knina.

No konjunktura nije trajala odviše dugo. Već u 15. stoljeću to područje biva izloženo turskim nasrtajima, u početku manjim, a kasnije sve znatnijim. Vrhrički će kastrum Prozor uskoro postati pribježištem ugroženom stanovništvu srednjovjekovne Vrh Rike i uvjetovati njegovo pomicanje s prostora oko Sv. Spasa prema samom kastrumu. Od sredine 15. stoljeća, a osobito nakon pada Bosne, prostor srednjovjekovne Vrh Rike sve je više izložen učestalim napadajima. Stanovništvo se počelo povlačiti, a što se tiče onih iz srednjovjekovne Vrh Rike, pouzdane nas arhivske vijesti jasnije usmjeravaju. Velika je skupina Morlaka, kako ih naziva izvor, a odnosi se taj termin upravo na vlaško stanovništvo, 1476. godine preseljena na mletački teritorij i to na otok Olib, pod vodstvom njihova župnika Jurja koga su tamo zvali Cetinjanin, čiji je nadgrobni natpis iz 1519. godine i danas u župskoj crkvi.¹¹³ Svi se ti događaji jasno zrcale na groblju kod Sv. Spasa, na kojemu je od sredine 15. stoljeća sve manje pokopa, mada je, čini se, uvijek služila smanjenom broju kršćanskog pučanstva kao mjesto stalnoga pokopavanja.

Grob 872

Tabelarni prikaz moneta nadenih na kasnosrednjovjekovnim nekropolama šireg prostora

● grobni nalaz

* nalaz izvan groba

¹⁰⁹ U ispravi od 1381. godine koju potpisuje kraljica Jelena, sestra bosanskog kralja Dabiše, Vuk i Ratko Čubranići mogu naseljavati Vlahe na svoje posjede. Vuk će držati i porodični posjed na Vitcu u Vrlici. Vlasi, čak i oni kraljevi, mogu se spuštati na taj posjed ako ne čine štete i od njih se neće ubirati desetina, ali će svaki deseti služiti kao vojnik. B. HRABAK, Tradicija o srednjovjekovnoj Bosni u Dubrovniku, *Zbornik Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura, Izdanja muzeja grada Zenice*, Zenica, III (1973), 352, bilj. 34. Tako se 7. VI 1412. u Splitu spominje Stipan Perkovich de Verchricha hominus domini bani, PAZd, Splitski arhiv k V, sv. 16/1, f. 80.

¹¹⁰ M. WENZEL, Bosnian and Herzegovinian tombstones - who made them and way, *Südost Forschungen*, XXI(1962); A. MILOŠEVIĆ, *Stecci i Vlasi*, Split, 1991.

¹¹¹ *Codex diplomaticus* XV, 105; KUČULJEVIĆ, *Arhiv za povjesnicu jugoslavensku*, Zagreb VII(1863), 58.

¹¹² Š. LJUBIĆ, *Listine o odnosajima između južnog Slavenstva i mletačke republike*, Zagreb, VIII, 1890, 105; S. GUNJAČA, nav. dj. u bilj. 49, 148.

¹¹³ C. F. BIANCHI, *Zara Christiana*, II, 46.

<i>EMISIJE</i> / <i>LOKALITET</i>	<i>Sv. Spas</i>	<i>Biskupija</i>	<i>Grborezi</i>	<i>Maljkovo</i>	<i>Bruze</i>	<i>Begovača</i>	<i>Galovac</i>	<i>Ričice</i>	<i>Bisko</i>	<i>Putalj</i>	<i>Vrpođe</i>	<i>Radun</i>	<i>UKUPNO</i>
S. Ziani 1172-1178							•						1+0
O. Malipiero 1178-1192	•	••				•	•*						5+1
E. Dandolo 1192-1205							*						0+1
L. Tiepolo 1268-1275		*	•				•*			*			2+3
J. Contarini 1275-1279			•				*			•			2+1
G. Dandolo 1280-1289	•*		•				•**			•			4+3
P. Gradenigo 1289-1311		•••	•			**	*						4+3
G. Soranzo 1312-1328							*						0+1
F. Dandolo 1328-1339			•••				•*					•	5+1
B. Gradenigo 1339-1342	••*												2+1
A. Dandolo 1343-1354		**									•		1+2
G. Dolfin 1356-1361			•				•						2+0
L. Celsi 1361-1365							*						0+1
A. Contarini 1368-1382	•		•••	•	•		•						7+0
A. Venier 1382-1400							*					*	0+2
M. Sten 1400-1413				•	•		•*			•			4+1
Mon. dalm. 1410-1414							***						0+3
F. Foscari 1423-1457	•						*	•	•	•			4+1
Mletački neidentificiran	•	**	•••	••••			••••••••	*		•*			11+11
MLETAČKI UKUPNO	7+2	5+5	14+0	6+0	2+0	1+2	10+23	1+1	1+0	5+2	1+0	1+1	54+36
Zadar-Ludovik I 1372-1376							•						1+0
L. Anžuvina 1342-1382	••		•••••	••	••*		***	*		•••			12+7
Kraljica Marija 1382-1385	•												1+0
Interregnum 1444-1446	•												1+0
UGARSKI UKUPNO	4+0	0+0	5+0	2+0	2+1	0+0	1+3	0+1	0+0	1+2	0+0	0+0	15+7
R. delle Torre 1273-1298			•										1+0
P. della Torre 1319-1332										*			0+1
N. di Bohemia 1350-1358			•										1+0
F. d'Alençon 1381-1387								•					1+0
A. II. Pancier 1402-1420	•••*	*	••	•		**	**			•••			8+7
L. de Tech 1412-1420		*	•					••		*			3+2
AKVILEJSKI UKUPNO	3+1	0+2	5+0	1+0		0+2	0+2	3+0	0+0	2+3	0+0	0+0	14+10
Spalatin I/II sred. 13. st.		***				*							0+4
Spalatin I/III sred. 13. st.		**											0+2
Spalatin II/II kraj 13. st.							*			*****			0+8
Spalatin V 1327-1347							*						0+1
Spalatin nepoz. 13/14 st.	*****				*								0+6
Split-Hrvoje 1403-1413										*			0+1
Verona-Fridrih II. 1196-1250			•				•*						2+1
Verona-Scaglieri 1259-1329						**							0+2
Mantova 1150-1265							*			•			1+1
Padova rep. 1271-1328			••				*						2+1
Padova-Jacopo II. 1345-1350							*						0+1
Padova-Jac. i Fr. 1350-1355							*			*			0+2
Treviso 1312-1318						•							1+0
Trident-carski namj. 1232-1255							*			•*			1+2
Trident-biskupski do 1363.			••										2+0
komunalni neidentificiran	*****	*					*			**			0+11
KOMUNALNI UKUPNO	0+12	0+6	5+0	0+0	0+1	1+3	1+9	0+0	0+0	2+12	0+0	0+0	9+43
SVE UKUPNO	14+15	5+13	29+0	9+0	4+2	2+7	12+37	4+2	1+0	10+19	1+0	1+1	92+96

Zahvaljujem kolegama koji su mi pomogli prikupiti numizmatičku građu, osobito s još neobjavljenih nekropola, prof. dr. J. BELOŠEVIĆU, kolegi T. BURIĆU, a osobito kolegici V. DELONGA na višekratnoj pomoći.

Nikola Jakšić

LATE MEDIAEVAL CEMETERY NEAR THE CHURCH OF
ST. SAVIOUR AT VRH RIKA

Analyse

Summary

The cemetery around the pre-Romanesque church of St Saviour at the very source of the Cetina River was founded somewhere around the 11th - 12th century. The prvi cemetery together with the church occupied a surface of 1000m² and consisted of about 150 graves. The cemetery suddenly expanded from the 14th until the mid 15th century, occupying a much larger area that resulted in as many as 1030 unearthed graves. The late mediaeval stratum is dominated mostly by the late gothic one with characteristic finds such as silver ear-rings with three beads found in 80 graves, iron circlets and buckles, finger-rings and textile remains of silver wire filament.

The analysis and dating of archaeological finds also considers numismatic finds at the necropolis that yielded issues from the beginning of the 12th until the mid 15th century. Comparisons with coins found at other necropolises result in interesting conclusions about the usage of Venetian, Aquileian, Hungarian and communal issues throughout the 14th and 15th century. The circumstances of the find indicate that some earlier emisije, those from the end of the 12th century were placed in graves as late as the 14th century.

Beneath a large stone tomb-stone (*stećak*) an elaborate gothic silver belt was found in one grave, together with appliqués and an elaborate set of clasps. Such precious belts were often mentioned in documents of communes along the Adriatic (*century de argento, cingulum de argento*) from the 13th until the 15th century, and they were also part of the inventory of goldsmiths' workshops throughout Europe. Such belts were also found in Venice, and are very similar by type to the one at St Saviour. This means that they were a common product in towns along the Adriatic coast in the process of the expansion of the gothic style that occurred in the mid 14th c. onwards. They were sometimes referred to as Croatian, Bosnian or Slavic. Other types of jewellery found in graves at St Saviour are evidenced in mediaeval documents as common goldsmiths' product of specific weight and value. This particularly refers to golden and silver ear-rings (*cercellum*) and finger-rings (*anulus*).

The considerable increase of population from the 14th c. may be brought in relation with the Vlachs (*gens Ulaborum*) that, coming from the greater Balkans, inhabited the Croatian regions in the hinterland of Dalmatian communes becoming thus significant in the economic and demographic sense in the high Middle Ages. From the 15th c. mediaeval Vrbrika, as the area around the source of the Cetina River and the Church of St Saviour was referred to, was very much exposed to Turkish invasions, particularly after the fall of Bosnia after which the inhabitants gradually withdrew and the necropolis was no longer in use.